

श्रीपरशुराम

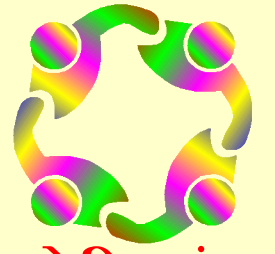
श्रीकोटेश्वर

श्रीयोगेश्वरी

भावे मित्र मंडळाचे द्वै मासिक

‘भावे-प्रयोग’

भावे मित्र मंडळ
एक परिवार

भावे मित्र मंडळाचे द्वैमासिक जुलै, २०२२

‘कृष्णप्रिय’ कदंब

© डॉ. सरिता विनय भावे, मुंबई.
छायाचित्रे - डॉ. विनय भावे, मुंबई.

पावसाळ्यात नारिंगी रंगाचे बुंदीचे लाडू (चेंडू म्हणा हवं तर!)

लटकलेले आहेत असे वाटावे, असा फुलोरा असणारे झाड तुम्ही पाहिले आहे का हो? काय म्हणालात, पाहिले आहे पण नाव नाही माहीत?! हात्तिच्या.... अहो, हेच ते कदंबाचे झाड.... चला तर, आज आपण याच्याबद्दल जाणून घेऊया.

कदंब मध्यम उंचीचा, समद्विभुज त्रिकोणासारखा सुबक वृक्ष आहे. फांद्यांच्या समांतर, रेखीव मांडणीमुळे तो छत्रीसारखा वाटतो. पाने एकाच वेळी गळत नसल्याने कदंब कधीही निष्पर्ण नसतो, आणि म्हणूनच तो पानगळीचा वृक्ष असूनही सदाहरित वाटतो. पाने सुरेख, मस्त पोपटी रंगाची, लांबसर, विस्तीर्ण, वरून चकचकीत आणि खालून लवदार असतात. ठसठशीत आणि समांतर असणाऱ्या पर्णशिरा तर एखाद्या चित्रकाराने टोकदार ब्रशने पेंट केल्यासारख्या कोरीव असतात. ढगांचा गडगडाट ऐकल्यावर आणि पहिल्या पावसाचे सिंचन झाल्यावर कदंब क्षणात कळ्यांनी डवरून येतो अशी त्याची ख्याती आहे! त्याचा आकर्षक, गर्द, गेंदेदार, सुगंधी फुलोरा लोकरीच्या असंख्य नाजुक धाग्यासारख्या सूक्ष्म फुलांनी बनलेला ‘पुष्पसमुदाय’च असतो. लहान संख्याएवढी नारिंगी फळे असंख्य, गर्दीने रचलेली, मांसल बोंडे एकत्र येऊन बनतात. पावसाळ्याच्या शेवटच्या टप्प्यात पिकणाऱ्या या छद्मफळात जवळजवळ ८००० बिया असतात. वटवाघळांनी या

फळांचा फडशा पाडल्यावर तसेच परिपक्व फळांचे विभाजन झाल्यावर वाऱ्या/पावसामार्फत बीजप्रसाराचे कार्य होते. फळांना किंचित आंबट चव असल्याने भारतातील ग्रामीण भागातील मुले ही फळे आनंदाने खातात. कदंबाच्या फुलांपासून पिवळा रंग आणि अत्तर तयार करतात. औषधात साल व फळे वापरतात. सालीचा रस जिरे, पिठीसाखरेबरोबर पोटात दिले असता व डोक्यावर चोळले असता ज्वर कमी होतो; उलटी, जुलाब थांबतात. डोळे आले असता कदंबाचा रस, अफू, तुरटी व लिंबाचा रस एकत्र गरम करून पापण्यांवर लावतात. मुखरोगात सालीच्या किंवा पानाच्या काढ्याने गुळण्या करतात.

कर्नाटक राज्यातील उत्तर कन्नड जिल्ह्यातील ‘बनवासी’ येथील ‘कदंब’ या पुरातन राजघराण्याचे ‘कदंबवृक्ष’ राजचिन्ह होते. आजही या भागात भाद्रपद महिन्यात ‘कदंबोत्सव’ साजरा करतात. कदंबाची प्रियक, नीप (संस्कृत) कळंब (मराठी), कदम (हिंदी), नीव (कोकणी), कदावली, कडुवे (कानडी), कदंबमु (तेलुगू), वेल्हाकदम्ब (तमिळ), कटम्पु (मल्याळम), कदम्बा (गुजराती), कलम्ब (बंगाली), कॉमन बर-फ्लॉवर ट्री (इंग्रजी) अशी नावे असून वनस्पतीशास्त्रात *Neolamarckia cadamba* या भारदस्त नावाने याला ओळखतात.

संपादकीय

संमेलन म्हणजे जणू आपणा भाव्यांसाठी एखाद्या सणापेक्षा कमी नाही. आम स्वकीयांना भेटायचं, भरपूर गप्पा मारायच्या, सांस्कृतिक मेजवानीचा आस्वाद घ्यायचा आणि पाणावलेल्या डोळ्यांनी निरोप घ्यायचा अर्थात परत भेटण्यासाठी. संमेलन म्हणजे काय तर एकत्र येणं, माहितीची, विचारांची देवाणघेवाण करणं. दर वर्षी होणारे भावे मित्र मंडळाचे संमेलन कोविडच्या साथीमुळे गेली दोन वर्षे झाले नाही. त्यामुळे सप्टेंबर २०२२ नंतर भावे मित्र मंडळाचे स्नेहसंमेलन होऊ शकते. गोवा, बडोदा, कोल्हापूर, बेळगाव, अहमदनगर, मुंबई वगैरे ठिकाणच्या भावे मंडळांनी एकत्र येऊन संमेलन घेण्यासंबंधी विचार विनिमय करून भावे मित्र मंडळास कळविल्यास पुढील योजना करण्यासाठी मंडळाचे कार्यकारिणीचे सदस्य तेथे भेट देऊन कार्यक्रम निश्चित करतील.

मार्च २०२२ या महिन्याच्या अंकातील मधुकर गोपीनाथ भावे यांच्या लेखामुळे अनेकांनी स्वतःवर किंवा आपल्या नातेवाईकांवर डॉ. गोवर्धनलाल पराशर यांच्या इन्स्टिट्यूटमधून ट्रीटमेंट करून घेतली. हा अंक व त्यामधील लेख त्यादृष्टीने संग्राह्य झाला आहे.

सोशल डिस्टन्सिंग व स्थानिक नियम पाळून वेगवेगळ्या ठिकाणी असणाऱ्या भाव्यांनी एकत्र जमून कार्यक्रम करावेत. अशा कार्यक्रमाचे वृत्त पाठवावे, म्हणजे त्याला अंकातून प्रसिद्धी देता येईल. असे वृत्त वाचल्याने काहींना आपण असे कार्यक्रम घेऊ शकू याची प्रेरणा मिळेल, काहींना आपणही अशा कार्यक्रमात सहभागी होऊ शकतो याची कल्पना येईल.

एक छान सूचना आली आहे की वेगवेगळ्या विभागांमधील सुप्रसिद्ध तसेच नवनवीन पाककृती 'भावे-प्रयोग'च्या अंकात द्याव्यात. सर्व भावे मंडळांना विनंती आहे की आपल्याला माहिती असलेल्या वेगवेगळ्या पाककृती तयार करण्याच्या पद्धती लिहून पाठवाव्यात म्हणजे त्या अंकात छापता येतील.

'भावे-प्रयोग'या प्राजक्ततर्फे प्रकाशित होणाऱ्या अंकात आपला सहभाग लिखाणाच्या रूपाने हवा आहे. आपल्यात सिद्धहस्त लेखक आणि कवी आहेत, त्यांचेही साहित्य प्रकाशित करायची संधी मिळावी असे आवाहन याद्वारे मी करित आहे. अनेकांना मी भेटत असतो, त्यावेळी त्यांना तुम्ही तुमच्या पद्धतीने लिहून द्या, त्यावर संपादकीय संस्कार करून, लिखाण व्यवस्थित करून घेईन असे मी सांगत असतो. त्यामुळे आपल्याला सुचलेल्या विषयावरील लिखाण जरूर पाठवावे, ही विनंती.

अभय शंकर भावे

९४२२३०६०३३ < Whats App / ७०२०६४५८९२

Signature

अंकाबद्दल प्रतिक्रिया

नमस्कार,
आपले मनापासून धन्यवाद की आपण मला मिळालेल्या पुरस्काराची बातमी प्रसिद्ध केलीत. खूप छान अंक आहे आणि सर्वच लेख अत्यंत वाचनीय आहेत. पुन्हा एकदा मी आणि माझ्या कुटुंबातर्फे आपल्या संपूर्ण परिवाराचे मनापासून आभार आणि शुभेच्छा...

कळावे,

स्वरदा अजिंक्य भावे, पुणे.

अभयजी, अंक नेहमीप्रमाणे बहारदार व वाचनीय !

प्रकाश व सौ. उल्का भावे, पुणे.

नमस्कार,
मे-२०२२ चा अंक जरा उशिरा वाचला. वाचून नेहमीप्रमाणेच आनंद झाला. अंबेजोगाईला जाण्यासाठीची माहिती उपयुक्त आहे. धन्यवाद आणि शुभेच्छा.

माधव भावे, सिंगापूर.

नमस्कार,

सर्व लेख उत्तम आहेत. धन्यवाद. अंजली गोविंद भावे, कल्याण.

नमस्कार,

प्राजक्तचा अंक मिळाला. सदनिकेचे बक्षीसपत्र खूपच उपयुक्त माहिती वाचायला मिळाली. धन्यवाद!

शामला शशिकांत भावे, डोंबिवली.

डॉ. शोभा मोहन भावे, छत्रपतीनगर, नागपूर, यांना दत्ता मेघे इन्स्टिट्यूट ऑफ मेडिकल सायन्सेस, वर्धा या कॉलेजतर्फे पीएच.डी. मिळाली आहे. सध्या डॉ. शोभा भावे नागपूरच्या गव्हर्नमेंट मेडिकल कॉलेजमध्ये फिजीथेरेपी या विषयाच्या प्राध्यापिका आहेत.

भावे मित्र मंडळातर्फे त्यांचे हार्दिक अभिनंदन!!!

'भावे-प्रयोग'मध्ये द्यायच्या जाहिरातींचे दर

पाव पान रु. ५,००/- अर्धे पान रु. १,०००/- पूर्ण पान रु. २,०००/-
संपूर्ण अंक प्रायोजकत्वाचे रु. १०,०००/-
रंगीत आवृत्तीचे दर दुप्पट राहतील.

आपल्या व्यवसायाची जाहिरात भावे-प्रयोगमध्ये जरूर द्यावी ही विनंती.

पोस्टाने अंक न मिळण्याचे प्रमाण भरपूर आहे. अंक ई मेलने पाठविण्याचा प्रयोग चांगलाच यशस्वी ठरतो आहे. असाही एक सूर ऐकू आला की व्हॉट्स अपवर अंक पाठवा, पण ते शक्य नाहीये हे लक्षात घेऊनच ई-मेलचा मार्ग निवडला आहे. कुटुंबातील सर्वांचे मेल अॅड्रेस पाठवावेत. अजूनही अनेकांचे मेल अॅड्रेस उपलब्ध झालेले नाहीत, तरी आपले मेल अॅड्रेस bhave1956@gmail.com या मेलवर कळवावेत म्हणजे पुढील अंक मेलनेही पाठवता येतील. मेल करताना आपल्या संपूर्ण नावासह पूर्ण पत्ता व फोन नंबरही कळवावा.

(पान १ वरून)

कदंबाची फुले दाटीवाटीने समुहात उमलत असल्याने संस्कृत भाषेत समुदायासाठी 'कदम्ब' अशी संज्ञा आहे. कदंब वृक्षाच्या आसपास नेहमी मधुमक्षिका, भुंगे घोघावत असतात, म्हणून त्याला 'भ्रमरप्रिय' म्हणतात. कदंब आपल्या सौरभाने वायुलहरींनाही सुवासिक करतो म्हणून त्याला 'सुरभिन्' असेही नाव आहे आणि अशा सुगंधित वायूला 'कदंबानिल' असे संबोधतात. दर्शन, वचन आणि स्पर्श यामुळे होणाऱ्या आनंदाचा भाव प्रेमीजनांच्या 'रोमांचा'तून व्यक्त होतो. संस्कृत साहित्यात कवींनी रोमांचित होणे, पुलकित होणे, अंगावरील लोम (लव) फुलून उठणे या अवस्थांसाठी कदंबाच्या वैशिष्ट्यपूर्ण, नाजूक, टोकदार फुलांची उपमा दिली आहे. मेघदूतात तर कालिदासाने रोमांच (उपमेय) आणि कदंबाची फुले (उपमान) यांची उलटापालट करून फुललेल्या कदंबांनाच रोमांचाची उपमा दिली आहे! यावरून कदंबाला 'पुलकिन्' (पुलक - रोमांच) हे नाव मिळाले आहे. कदंबाच्या फुलांवर पावसाचे पाणी पडल्यावर फुलांतील मध त्या पाण्याबरोबर झाडाच्या ढोलीत ठिबकतो आणि त्यापासून जी सुगंधित, आरक्तवर्णी मदिरा तयार होते तिला 'कादंबरी' म्हणतात! कदंबाची फुले आभूषणे (कर्णफुले, शिरोभूषण, माला) म्हणून सर्वसामान्य स्त्रियांना तर प्रिय होतीच, शिवाय पार्वती, चंडिका, कालिका, त्रिपुर सुंदरी या देवतांनाही कदंबफुले, कदंबवने यांचे आकर्षण होते, असे उल्लेख सापडतात.

भागवत पुराणात श्रीकृष्ण आणि कदंब यांचे सख्य/अद्वैत ठायीठायी निर्दर्शनास येते. श्रीकृष्णाचा जन्म पावसाळ्यातला आणि कदंब फुलून येतो तोही पावसाळ्यातच! यमुनातीरी कदंबाची वनेच वने असल्याने आणि कदंबाचा पाला गाईगुरांचे खाद्य असल्याने 'गोपाळ' असणाऱ्या 'बाळकृष्णा'च्या गोकुळातील सर्व लीलांचा कदंब साक्षीदार आहे. कालियामर्दनाच्या वेळी याच झाडावरून 'देवकीनंदना'ने डोहात उडी घेतली आणि आपला पदस्पर्श झालेल्या कदंबाला दीर्घायु होण्याचा वर दिला. याच्याच फांद्यांमध्ये दडून श्यामल 'कान्हा'ने गोपिकांची वस्त्रे पळवली आणि याच झाडावर लपवली. याचीच चेंडूसारखी कठीण फुले 'मुरलीधरा'ने सवंगड्यांबरोबर खेळण्यासाठी वापरली. कधी कधी वाटते नदीकाठी, कुरणात, गाई गुरे-पक्षी-डोंगर-झाडांमध्ये रममाण होऊन, बासरीसारखे लाकडापासून तयार केलेले साधेच (जैव विघटनासाठी सोपे?) वाद्य उपयोगात आणून, या 'वनमाळी'ला आपल्याला 'निसर्गाकडे वळा, त्याचे संवर्धन करा' हा संदेश तर द्यायचा नसेल ना?

या कृष्णप्रिय वृक्षाने मथुरा-वृंदावन प्रांतातील संत, कवी, लेखकांना पूर्वीपासूनच मोहित केले आहे. कृष्णभक्तीत रममाण झालेले रसखान (१६-१७ वे शतक; मूळ नाव - सय्यद इब्राहीम खान) आपल्या आराध्य दैवताला, 'वृंदावनातच मला निरंतर जन्म मिळत राहो' अशी विनंती करताना, 'खास निवास मिले जु पै तो वही कालिन्दी कूल कदम्ब की डारन' (निवासासाठी विशेष स्थान द्यायचे झाले तर, हे प्रभू, यमुनातीरी, कदंबाच्या डहाळी व्यतिरिक्त अजून चांगली जागा असूच शकत नाही) असे साकडे घालतात. 'सुभद्राकुमारी चौहान' या कवयित्रीने, 'यह कदंब का पेड अगर माँ होता यमुना तीरे, मैं भी उस पर बैठ कन्हैया बनता धीरे-धीरे' ही कविता लिहून यमुना, कदंब आणि कान्हा-यशोदेच्या लडिवाळ संबंधांनाच नव्हे तर समस्त विश्वातील मायलेकरांच्या वेल्हाळ नात्यालाच मानवंदना दिली आहे. 'ऋतुचक्र' लिहिणाऱ्या दुर्गाबाई भागवतांनी तर 'कदंबा'वर एक पुस्तकच लिहिले आहे. राधा-कृष्णाच्या मधुर मिलनाचे

'संकेतस्थळ' कदंबवनच होते! रासलीलेतील 'राधा-माधवा'चे कदंबाच्या हिंदोळ्यावर एकमेकांबरोबर झोके खेळण्याशी असलेले साधर्म्य कवी भवानी शंकर पंडित यांनी, 'कदंब-तरूला बांधुनी दोला, उंच-खालती झोले; परस्परानी दिले-घेतले, गेले! ते दिन गेले', या भावस्पर्शी गण्यातून दर्शविले आहे. या 'मनमोहना'चा उल्लेख झालाच आहे तर मग गवळणी तरी कशा मागे राहतील?! एका गीतात मिलनोत्सुक राधिका तिच्या सयांना 'सखी चलो री कदंब तरे छोडी काम-धाम....' अशी आतूर घाई करताना दिसते! बालपणी या 'गोविंदा'ने त्यांच्या दुधा-दह्या-लोण्याच्या घागरी-मटक्या फोडून या गवळणींना त्रस्त केले असले तरी त्यांनाही मनोमन त्याला भेटावेसे वाटतच असते; त्यामुळे राधिकेच्या या चंचलतेत त्या स्वतःला पाहतात आणि हातातील कामे टाकून लगबगीने तिच्याबरोबर जातात! अशा या लोभस 'घनश्यामा'चा परिसस्पर्श झालेल्या कदंबाच्या राजस रूपाचा तुम्हासही दृष्टीलाभ होवो हीच या वर्षाऋतुतील सर्वांना शुभेच्छा!

टीप - झाडांबद्दल लिहित/वाचत असताना एका महत्त्वाच्या मुद्याकडे वाचकांचे लक्ष वेधणे अगत्याचे ठरेल. आज तुळशी, सीता-अशोक सारख्या वनस्पतींपासून तयार केलेली विविध औषधे बाजारात उपलब्ध आहेत. औषधोपयोगी असणाऱ्या सर्वच वनस्पतींच्या वाट्याला मात्र असे भाग्य आलेले नाही. 'ऑलोपॅथिक' औषधे तयार करताना औषधी गुणधर्म असणाऱ्या, १००% शुद्ध स्वरूपातील रासायनिक पदार्थांचा उपयोग केलेला असतो. बाजारात विकण्या अगोदर, मानवी जीवाला कुठलीही हानी होऊ नये यासाठी, सुरक्षिततेच्या दृष्टीने त्यांना अनेकविध, अतिशय कडक अशा कसोट्यांना सामोरे जावे लागते. याउलट, वनस्पतीजन्य औषधे जसे की काढा/आसवे/अर्क ह्यांमध्ये विविध घटक कमी जास्त प्रमाणात असू शकतात. औषधांचे उगमस्थान (रासायनिक पदार्थ/वनस्पती) काहीही असले तरी त्यांचे मूल्यांकन, नियोजन, त्यांच्या सुरक्षिततेचा 'मापदंड' ठरवणारी संस्था एकच आहे. अशावेळी विशेषतः शुद्धतेच्या कसोटीवर, दर्जाच्या दृष्टीने वनस्पतीजन्य औषधे कमी पडतात आणि सरसकट नाकारली जातात. परंतु दर्जा नाकारला म्हणजे त्याला औषधी मूल्य नाही असा होत नाही. कारण औषधी मूल्य हे त्याच्या उपयुक्ततेवर अवलंबून असते. म्हणूनच USFDA (अमेरिकेतील फूड अँड ड्रग अँडमिनिस्ट्रेशन संस्था) च्या धर्तीवर वनस्पतीजन्य औषधांचे मूल्यांकन व नियोजन करणारी एक जागतिक मान्यताप्राप्त संस्था असावी, जिथे मूल्यांकनाचे मापदंड हे उपयुक्ततेवर आधारित असतील. जेणेकरून या बहुगुणी वनस्पतींना औषधांचा दर्जा व जागतिक मान्यता मिळू शकेल.

संदर्भ -

- १) अचूकतेसाठी तांत्रिक माहिती आंतरजालावरून घेतली आहे.
- २) वृक्ष - अनुबंध - प्रा. नीला कोर्डे (२०१८, मॅजेस्टिक पब्लिशिंग हाऊस, गिरगाव, मुंबई - ४००००४)
- ३) आभार - डॉ. वामन गणेश देसाई लिखित 'औषधी संग्रह' या पुस्तकातील (श्रीगजानन बुक डेपो प्रकाशन, दादर, मुंबई - २८, प्रकाशन १९७५) 'कदंब' विषयक मजकूर उपलब्ध करून दिल्याबद्दल डॉ. श्रीकांत गोडबोले, मुंबई यांचे मनःपूर्वक आभार!
- ४) आभार - शेवटची टीप लिहिण्याची संकल्पना सुचवून, तसेच आपले मौलिक विचार मांडून चर्चा केल्याबद्दल श्री. राजन पणशीकर, मुंबई यांचे मनःपूर्वक आभार!

ॐ ॐ ॐ

संपर्क : ३०६, डॅफोडिल, नीलकंठ गार्डन, गोवंडी(पूर्व)
मुंबई ४०००८८ भ्रमणध्वनी : ९८६९०५९८९९

उद्योजक म्हणून घडताना

प्रेरणा एंटरप्राइझेस

© चित्रा किरण भावे, पुणे.

'प्रेरणा एंटरप्राइझेस' या नावाने पार्टनरशिपमध्ये सुरू केलेला हा एक छोटासा व्यवसाय. माझे यजमान श्री. किरण भावे यांच्या प्रोत्साहनाने उचललेलं हे एक छोटसं पाऊल.

१९८३ साली जानेवारीत आमचं लग्न झालं. बी.कॉम.ची शेवटच्या सेमिस्टरची परीक्षा मी लग्नानंतर दिली. डिसेंबर १९८३ ला आम्हाला मुलगी झाली. त्या दरम्यान मी आदल्या वर्षी दिलेल्या बँकेच्या परीक्षेचा निकाल मिळाला. माझी निवड झाली होती आणि अलिबाग येथील बँक ऑफ इंडियामध्ये मला रुजू व्हायचं होतं. त्याप्रमाणे मी माझ्या छोट्याशा मुलीला घेऊन अलिबागला रुजू झाले. माझ्यासोबत माझी आई होती.

माझ्या यजमानांची नोकरी पुण्यातील प्रभात प्रिंटिंग वर्क्स या प्रेसमध्ये होती. म्हणजे मी अलिबागला व यजमान पुण्यात. त्यांचा सुट्टीचा वार गुरुवार आणि माझा रविवार. त्यामुळे भेटीसुद्धा गडबडीत व्हायच्या. दोघांच्याही नोकऱ्या नवीनच, त्यामुळे सुट्ट्या घेता येत नसत. आम्ही अशीच कशीबशी ३-४ वर्ष काढली आणि आमच्या दुसऱ्या अपत्याची चाहूल लागली. पुण्याला बदलीची शक्यता जवळजवळ नव्हतीच. कारण I had accepted the service after my marriage, the marriage background option for transfer was not for me. त्यामुळे दोन्ही अपत्यांचा सांभाळ नोकरी करत एकटीने करणं दिवसेंदिवस जड होत गेलं. पैसा कमी असल्याने पैशाची जबाबदारी असताना तर ते फारच अवघड व्हायचं. शेवटी मी नोकरी सोडण्याचा निर्णय घेतला आणि १९८९ साली आम्ही सर्वजण पुण्यात एकत्र राहू लागलो.

आता पुढे काय? हा विचार सुरू झाला. पुन्हा नोकरी शोधायची की एखादा व्यवसाय? या वर आमच्या दोघात खूप चर्चा व्हायच्या. यजमान त्यांच्या नोकरीत येणाऱ्या विविध अनुभवांविषयी बोलायचे, व्यवसायाच्या कुठल्या संधी प्रिंटिंगक्षेत्रात उपलब्ध आहेत वगैरे वगैरे. त्यांच्या म्हणण्यानुसार पुस्तक बांधणीक्षेत्रात सुशिक्षित माणसे नसल्यामुळे खूप अडचणी येतात. पुस्तकाचे प्रिंटिंग जिथे होते तिथे पुस्तक बांधणी होत नाही कारण तो एक स्वतंत्र विषय आहे. त्यासाठी वेगळी मशीनरी लागते, वेगळं मनुष्यबळ लागतं, वेगळं व्यवस्थापन लागतं. ही सर्व व्यवस्था प्रेस करू शकत नाही. त्यांचा प्रिंटिंगचा वर्कलोड त्यांना हे करू देत नाही. त्यामुळे साहजिकच हे काम दुसऱ्या यंत्रणेकडे सोपवावे लागते आणि तिथे संधी आहे हे यजमानांनी माझ्या मनावर बिंबवलं.

अर्थातच या क्षेत्राची मला काहीच माहिती नव्हती. भावाचा एक होतकरू मित्र की ज्याने प्रिंटिंग टेक्नॉलॉजीचा कोर्स केला होता, तो पुढे आला. त्याने मी असे बाईडिंगचे युनिट सुरू करावे या गोष्टीला दुजोरा दिला. मग त्या कल्पनेला हळूहळू आकार येऊ लागला. हे वर्ष होतं १९९२. थोडसंच भांडवल, भाड्याची जागा, एक पिनिंग मशीन, एक कटिंग मशीन, दोनच कामगार म्हणजे तो भावाचा मित्र व मी आणि दोन तीनच ग्राहक एवढ्यावर श्रीगणेशा झाला.

कालांतराने प्रत्येक गोष्टीची माहिती मला होत गेली. पिनिंग मशीन जे मॅन्युअली ऑपरेट करावं लागत होतं त्यात काहीतरी सुधारणा करावी लागणार आहे याची मला जाणीव झाली. पेपर कटिंग मशीनबाबतही तेच वाटायला लागलं. काम वाढत होतं आणि त्याला गती देणं आवश्यक होतं. त्यामुळे बँकेचे लोन मिळवून नवीन मशीन खरेदी केलं.

या सगळ्यातून आमचा खर्च भागत होता, पण शिल्लक काही रहात नव्हती.

जानेवारी २०२० मध्ये नाशिकला झालेल्या भावे मित्र मंडळाच्या तेराव्या संमेलनात व्यावसायिकांसाठी एक परिचय सत्र झाले होते; त्यात संमेलनात उपस्थित असलेल्या व्यावसायिकांनी आपला परिचय करून दिला होता. भाव्यांमध्ये भरपूर व्यावसायिक, उद्योजक आहेत, अशा व्यावसायिकांनी आपण व्यवसाय का करू लागलो, त्या मागची प्रेरणा कोणाची, व्यवसाय करताना अडचणी काय आल्या अशा अनुभवांची ही लेखमाला येथे देत आहोत. आपले व्यावसायिक अनुभव मराठी, इंग्रजी, हिंदी या कोणत्याही भाषेतून साधारण १००० ते १२०० शब्दांत लिहून bhave1956@gmail.com या मेलवर पाठवावेत. व्यवसायात नव्याने येणाऱ्या भावी पिढीसाठी हे अनुभव निश्चित मार्गदर्शक ठरतील.

त्यामुळे पार्टनरला ते जड जाऊ लागले. त्याचे अजून लग्न झाले नव्हते. या मिळकतीमध्ये आपले लग्नही होणार नाही असे त्याला वाटत होते. त्यामुळे तो यातून बाहेर पडायचं असे म्हणू लागला. त्याला समजावून सुद्धा काही उपयोग झाला नाही. त्या वेळी असा प्रश्न उभा राहिला की आता मी हे एकटीने प्रोप्रायटर म्हणून चालवायचं का? ते वर्ष होतं १९९४.

बऱ्याच विचारांती मी व्यवसायाच्या बाजूने निर्णय घेतला. परंतू आर्थिक बाजू आणखीनच कमकुवत झाली होती, कारण पार्टनरला त्याचा हिस्सा परत केला होता. मला आता खूप कष्ट घ्यावे लागणार होते. एकटीनेच सर्व जबाबदारी पेलायची होती. यजमानांची नोकरी सुरू होती आणि ती सुरू ठेवणं आवश्यकही होतं.

फक्त जमेची बाजू म्हणजे आता मला बरीचशी कामे स्वतः करता येऊ लागली होती. कामांच्या प्रोसेसचीही चांगली माहिती झाली होती. आज २०२२ मध्ये युनिटकडे पहाताना असे वाटते की कुठून कुठपर्यंत आलो आहोत आपण!

मॅन्युअल स्टिचिंग मशीन आणि एक साधं कटिंग मशीन एवढ्यावरून सेक्शन शिलाई मशीन, अॅटोमॅटिक फोल्डिंग मशीन, परफेक्ट बाईडिंग मशीन, केस मेकिंग मशीन, अॅटोमॅटिक कटिंग मशीन असे एक परिपूर्ण युनिट, शिवाय १०-१२ वर्कर्स आणि आम्ही दोघं. यजमानांनी २३ वर्ष नोकरी केली आणि आता ती त्यांनी सोडली आहे. त्यांना प्रि-प्रिंट, प्रिंट आणि पोस्ट प्रिंट या प्रिंटिंगच्या सर्व अंगांचे अतिशय उत्तम ज्ञान आहे. चांगला सरावही आहे. विविध प्रकारच्या कामांचा अनुभवही आहे. मशीनरी संदर्भातील अनेक टेक्निकल बाबी ते जाणतात. त्यामुळे छोट्या-मोठ्या दुरूस्त्या ते स्वतःच करतात. त्यामुळे पैसा तर वाचतोच, पण आम्हाला त्याबाबतीत कोणीही फसवू शकत नाही.

आमची खासियत म्हणजे ग्रंथांचे हार्ड-केस-बाईडिंग. बोली भाषेत पुढा बाईडिंग. आम्ही केलेलं मुख्य काम म्हणजे श्री क्षेत्र शोगाव येथील गजानन महाराजांचा 'गजानन विजय' हा ग्रंथ.

जैन संस्कृती संरक्षक संघ, सोलापूर येथून प्रकाशित होणारी जैन धर्मियांची अनेकविध ग्रंथसंपदा खूप मोठ्या प्रमाणात आहे. त्यांचीही कामे आम्ही केली आहेत. बऱ्याचदा ते काम पूर्ण करून पाठविण्यासाठी ट्रक लोड करून पाठविले आहेत.

वाग्देवता मंदिर, धुळे हे देखील आमचे एक वैशिष्ट्यपूर्ण ग्राहक आहेत. कॉन्टिनेंटल प्रकाशनही त्यांचे महत्त्वाचे ग्रंथ बाईडिंगसाठी आमचेकडे सोपवितात. उदा. मृत्युंजय, छावा, युगंधर, मराठ्यांचा इतिहास. कॉन्टिनेंटल प्रकाशनाचे ऋतुपर्ण कुलकर्णी आणि त्यांच्या सुविद्य पत्नी सौ. अमृता यांचा व्यवहारही चोख असतो, त्यामुळे पुस्तकाची आवृत्ती कितीही मोठी असली तरी निर्धास्तपणे काम करता येते.

अनेक प्रकाशकांची कामे आम्ही केली आहेत. सुरवातीला प्रगती प्रकाशनाची शैक्षणिक पुस्तके, बालभारतीची काही शालेय पाठ्यपुस्तके ही

आमचेकडे बाईडिंग झाली आहेत. 'कर्वे स्त्री शिक्षण संस्थेचा इतिहास' हा एक महत्वाचा दस्तऐवज आम्हाला करायला मिळाला. त्याचं प्रिंटिंग आणि बाईडिंग दोन्हीही आम्ही केलं. हा ग्रंथ रॉयल साईजमध्ये (८.५ X ११ इंच) आम्ही केला. हा ग्रंथ सर्वार्थीने उत्तम होण्यासाठी आम्ही खास प्रयत्न केले कारण त्याचं महत्त्व आम्ही मनोमन जाणून होतो.

खास करून दर्जा अधिक चांगला असावा यासाठी आम्ही काम करित असल्याने आमची आता तीच ओळख बनली आहे. अर्थात इथपर्यंत येण्यासाठी खूप मेहनत घेतली आहे. काही निश्चित तत्वं ठरवली होती. मशीनरीसाठी मोठ्या रकमेची कर्ज घेतली होती. कित्येकदा असं वाटायचं की बँकेसाठी व सप्लायर्ससाठी आम्ही वेळेत पेमेंट देणारे चांगले कस्टमर आहेत, कामगारांसाठी चांगले मालक आहेत, ग्राहकांसाठी वेळेत आणि उत्कृष्ट काम देणारे क्लायंट आहेत आणि हीच तर आमची आजवरची कमाई आहे. आम्ही फक्त आर्थिक फायद्यासाठी काम केलं नाही. चांगलं काम, चांगली ओळख हेच आमचं ध्येय होतं. पैसा येतच होता, पण त्यामागून त्यासोबत खूप जणांच्या शुभेच्छाही पाठीशी होत्या. आई वडिलांनी दिलेले संस्कार. सुरुवातीच्या काळात आईचं खंबीरपणे बरोबर असणं तेव्हा तर तो हक्कच वाटायचा. पण आता विचार करताना वाटतं स्वतःच्या संसाराकडे दुर्लक्ष करून मला अधिक गरज आहे हे लक्षात घेऊन माझी आई ज्या प्रेमाने, जबाबदारीने माझ्याबरोबर राहिली त्याला तोड नाही. त्यामुळे मात्र माझी लहान भावंडं, वडील यांना बरीच गैरसोय सहन करावी लागली.

तसेच दुसरे काही आप्त स्वकीय ज्यांचा नेहमीच आधार वाटला ते म्हणजे, माझी नणंद रत्नप्रभा राजहंस आणि नणंदेचा मुलगा राहुल सोमण, हेमंत लेले, माझा भाऊ विनायक अभ्यंकर, चुलत भाऊ ऋषिकेश अभ्यंकर, काही मित्र, मैत्रिणी त्या सर्वांची नावं लिहायला घेतली तर मोठीच यादी होईल. आभार या शब्दाने ते ऋण संपणार नाहीत. त्यापेक्षा आम्ही त्यांच्या ऋणात कायम राहू इच्छितो

एक मात्र जरूर वाटतं की, आमच्या विचारांची प्रेरणा घेऊन अजून कोणाला तरी व्यवसायात उतरण्याची प्रेरणा मिळो.

संपर्क : ३०२, कमल हौसिंग सोसायटी, सनसिटी रोड, आनंदनगर, वडगाव(बु.) पुणे ४११०४१ भ्रमणध्वनी : ८७६६९५१५४७

क्षितीज राजेश भावे, मुंबई याने यु. के.तील Heriot-Watt university U. K. येथे मार्च २०२० ला अॅडमिशन घेऊन दोन वर्षात आपला कोर्स पूर्ण केला व जून २०२२ मध्ये त्याने M. S. in Construction Project Management मध्ये distinction मिळविले.

त्याने आजवरच्या आपल्या शैक्षणिक कारकीर्दीतही उत्तम कामगिरी केली आहे. २०११ साली त्याला सातवीत स्कॉलरशिप मिळाली. दहावीला मार्च २०१४ मध्ये ९४.२% व बारावीला २०१६ मध्ये ८६.४६% मार्क्स त्याने मिळविले. २०२१ मध्ये बी.ई. (सिव्हिल इंजिनिरिंग) मध्ये

ठाकूर इंजिनिरिंग कॉलेजमधून ९.२२ (१० पैकी) पॉईंट मिळवून तो पास झाला. २० जून २०२२ ला त्याचा पदवीदान समारंभ पार पडला.

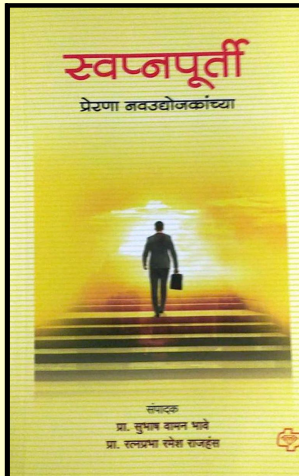
भावे मित्र मंडळातर्फे त्याचे हार्दिक अभिनंदन!!!

पर्वरी, गोवा, येथील विद्या प्रबोधिनी वाणिज्य शिक्षण, संगणक व व्यवस्थापन महाविद्यालयाचे प्राचार्य, डॉ. भूषण विठ्ठल भावे यांची गोवा विद्यापीठाचे कुलगुरु प्रो. हरिलाल मेनन यांनी गोव्याच्या महाविद्यालय विकास मंडळावर दोन वर्षांसाठी समन्वयक म्हणून नियुक्ती केली आहे. या काळात डॉ. भूषण भावे यांना विकास मंडळाचे समन्वयक म्हणून

महाविद्यालयाच्या विकासासाठी व महाविद्यालय आणि विद्यापीठ यांचेतील सुदृढ संबंधांसाठी प्रयत्न करणे, पदवी अभ्यासक्रमासाठी लघुकालीन व दीर्घकालीन योजना करणे, विद्यापीठ अनुदान आयोगाच्या विकासासाठीच्या व अन्य योजना राबविण्यासाठी मदत करणे तसेच नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० ची अंमलबजावणी करण्यास मदत करणे, महाविद्यालयांचे प्राचार्य व व्यवस्थापनाचे पदाधिकारी यांच्यासाठी परिसंवाद व कार्यशाळा आयोजित करणे, महाविद्यालयांना भेटी देऊन त्यांच्या विकासासंबंधी सूचना करणे, संलग्नता चौकशी मंडळाला मदत करणे, महाविद्यालय विकास मंडळाच्या कामकाजा संबंधीचा वार्षिक अहवाल तयार करणे, विद्यापीठाचे अॅकॅडमिक कौन्सिल, कार्यकारी मंडळ व कुलगुरु यांनी सुचविल्याप्रमाणे महाविद्यालयांकडून संबंधित कामे करून घेणे ही कामे अपेक्षित आहेत.

भावे मित्र मंडळातर्फे त्यांचे हार्दिक अभिनंदन!!!

डॉ. सुभाष वामन भावे आणि प्रा. रत्नप्रभा रमेश राजहंस (भावे माहेरवाशीण) यांनी संकलन व संपादन केलेल्या 'स्वप्नपूर्ती - प्रेरणा नवउद्योजकांच्या' या पुस्तकाचे प्रकाशन शुक्रवार, दि. ३ जून २०२२ या दिवशी सायंकाळी ५ वाजता श्रीधन्वंतरी सभागृह, पुणे येथे श्रीकृष्ण चितळे (चितळे बंधू मिठाईवाले) यांचे हस्ते झाले. श्रीकृष्ण चितळे यांनी उद्योजकांचे व संपादकांचे कौतुक केले व नवीन उद्योग स्थापन करणाऱ्यांना यातून नक्कीच प्रेरणा मिळतील असा

विश्वास व्यक्त केला. प्रकाशक दामोदर पाष्टे यांनीही आपले मनोगत व्यक्त केले. रत्नप्रभा राजहंस यांनी प्रास्ताविक केले व डॉ. सुभाष भावे यांनी उपस्थित सर्वांचे आभार मानले. पुस्तकामध्ये एकवीस प्रथम पिढीतल्या उद्योजकांच्या प्रेरणांवर आधारित लेखांचे संकलन केलेले आहे. या पुस्तकामध्ये जुलै २०२१ च्या 'भावे-प्रयोग'मध्ये प्रकाशित झालेला नाशिकच्या राहुल दिलीप भावे यांच्या लेखाचाही समावेश केलेला आहे. तसेच पुण्याच्या सौ.चित्रा किरण भावे यांचाही लेख पुस्तकामध्ये आहे. त्यांचा तो लेख या अंकात घेतला आहे.

माझा घोडा

© डॉ. शिरीष सुरेश भावे, पुणे.

साधारण तीन चार वर्षांपूर्वी माझ्या एका मित्राने मला पुणे रसकोर्सवर एका रविवारी अक्षरशः खेचून नेलं. घोड्यांच्या रसेसचा हंगाम सुरू होता आणि त्यात त्याला फारच रुची होती. कुठल्यातरी अनोळखी घोड्यावर स्वार झालेल्या अनोळखी घोडेस्वाराच्या क्षमतेवर विश्वास ठेवून स्वकष्टाने मिळवलेल्या पैशाचा जुगार खेळायचा ही कल्पनाच मला झेपणारी नव्हती. पण अजय म्हणाला, 'मजा असते अरे तिथे. एकदा येऊन तर बघ.'

तिथे त्याला अनेक जण ओळखत होते हे बघून मी आश्चर्यचकित झालो. एका अद्भुत वातावरणात मी पुढचे तीन तास घालवले. चित्रपट जगतातले अनेक तारे, डोक्यावर मोठ्या मोठ्या हॅट घातलेल्या उच्चभू धनदांडग्या स्त्रिया, एकीकडे सुटाबुटात वावरणारे जुगारी तर दुसरीकडे त्यांच्या पैशावर पैजा घेणारे साध्या चपलांमधले बुकी, कुठल्यातरी घोड्यावर पैसे लावून त्याच्या विजयासाठी जीवाच्या आकांताने, कंठशोष होईपर्यंत किंचाळणारे लोक अशा विद्युतभारित वातावरणात आजूबाजूच्या लोकांना न्याहाळण्यात माझी प्रचंड करमणूक झाली. सगळ्यांच्या डोळ्यांतला ताईत एकच होता - ज्याचा त्याचा त्याक्षणीचा घोडा!

नेमका त्या दिवशी बियरचा ऑक्टोबर फेस्टिवल का काहीतरी असा यथेच्छ बियर प्राशनाचा सोहळा होता. नेहमी दीडशे रुपयाला बाटलीभर मिळणारी बियर चारशे रुपयांना छोट्या ग्लासमधून विकून तहानलेल्या जनतेची लुटालूट चालू होती, परंतु जणू काही दुष्काळातून आले आहेत असं वाटावं असे लोक बियरच्या कारंज्यावर तुटून पडले होते. नळातून बाहेर येणारी फेसाळलेली बियरगंगा मी त्या दिवशी पहिल्यांदा पाहिली.

कुठल्याही घोड्यावर पैसे लावण्याचा माझा अजिबात इरादा नव्हता. त्या मायावी वातावरणाचा अनुभव एकदा पंचेंद्रियांनी घ्यावा या एकमेव हेतुने मी तिथे पोहोचलो होतो.

अजय मात्र चांदोब्यातल्या विक्रमादित्याचा अवतार असावा. त्याने आपला हट्ट अजिबात सोडला नाही. 'अरे मजा म्हणून लावून तर बघ पैसे.' ह्या त्याच्या आग्रहाला मी एका गाफिल क्षणी बळी पडलो. डोळे मिटून हातातल्या रसच्या पुस्तकावर बोट ठेवलं आणि म्हटलं, 'लाव याच्यावर शंभर रुपये.'

त्यानंतरचा मी, मी राहिलोच नाही. खरं तर फक्त १०० रुपयांचा प्रश्न होता. पण रस सुरू झाली आणि माझ्या नसानसांत घोडा संचारला. मीही त्या जीवाच्या आकांताने ओरडणाऱ्या लोकांच्या टोळक्यात सामील झालो. अर्थातच १०० रुपयांचा काही मिनिटात चुराडा झाला पण एक विलक्षण साक्षात्कार झाला. माझ्यात जुगारी प्रवृत्ती अजिबात नाही अशी वल्गना करणारा मी क्षणात जमिनीवर आलो. प्रत्येक माणूस निसर्गतः जुगारी असतो. प्रत्येकाचा घोडा वेगळा, पत्ते वेगळे किंवा गोल टेबलावर टुणटुण उड्या मारत फिरणारी गोटी वेगळी.

जुगारी प्रवृत्ती ही मनुष्य प्राण्यामध्ये उपजत असावी. भल्याभल्यांना यातून सुटका करून घेता आली नाही. आपल्यासमोर आदर्श म्हणून ठेवलेले पाच पांडव द्युताच्या सापळ्यात अडकले म्हणून तर पुढचं

महाभारत घडलं. पैजा लावण्याची प्रथा प्राचीन असावी. म्हणूनच तर 'अमृतातेही पैजा जिंके' असा ज्ञानेश्वरीतही संदर्भ आढळतो.

ज्यांच्यावर आपण पैजा लावतो (पैजा आणि पैसा ह्या दोन शब्दांमधील साम्य हा केवळ योगायोग नसावा.) ते घोडे किंवा कोंबडे अनेकदा मानवी असतात. रोमन साम्राज्यामध्ये माणसांच्या झुंजी लावून त्यांच्यावर पैजा लावणे अशा अमानुष गोष्टीही होत असत. कोंबड्यांच्या झुंजी, उंदरांच्या शर्यती हे सगळे प्रकार एकाच गोष्टीसाठी. मनुष्यातली जुगाराची आंतरिक उर्मी आणि तीव्र भूक भागवणे हेच प्रयोजन. आयपीएलचे सामने काय किंवा चॅंपियन्स लीग फुटबॉल काय, मानवी कोंबड्यांच्या झुंजीच त्या. त्या कोंबड्यांवर पैजा लावणारी किंवा भावनिक गुंतवणूक करून, जीव डोळ्यांत आणून, टक लावून टीव्हीकडे बघत बसणारी कोट्यवधी जनता जगात अस्तित्वात आहे म्हणून हा सगळा उपद्व्याप चालू असतो.

शेअर बाजार आणि सट्टा बाजार ही माणसातल्या जुगारी प्रवृत्तीला वाव देणारी अनेकांची आवडीची क्रीडांगणे आहेत. जिंकणारे थोडे राजे, बाकीचे शेकडो रंक.

जुगाराची जागतिक अर्थव्यवस्था अब्जावधी डॉलर्सची आहे ते उगीच नाही. लास वेगासच्या स्ट्रीटवर एक चक्कर मारून आलं की समजतं माणसाला कष्ट करून पैसे मिळविण्यापेक्षा नशिबाचे घातक खेळ जास्त आकर्षित करतात. जितका खेळामध्ये धोका जास्त तितकं बक्षीस मोठं या संख्याशास्त्राच्या तत्वावर जुगाराचा धंदा चालतो. त्यामुळे The Gambling House is always the winner!

आपल्या प्रत्येकाला वेगवेगळ्या वेळी कुठलातरी वेगवेगळा घोडा समोर लागतो. आपल्या देशाचा कुठल्या तरी दुसऱ्या देशाशी सामना सुरू असेल तर राष्ट्रप्रेमाने प्रेरित होऊन आपल्या देशाच्या खेळाडूंना प्रोत्साहन देणं हे मी समजू शकतो, पण इटली विरुद्ध स्पेन किंवा युगांडा विरुद्ध नायजेरिया किंवा बेरेटीनी विरुद्ध डीमिट्रॉव्ह सामना चालू असताना आपण उत्तेजित होण्याचं काय कारण? कोणीही जिंकलं तरी मला काय फरक पडतो? पण आजचा माझा घोडा नायजेरिया अशी कल्पना केल्याशिवाय सामना बघण्यात रंगतच येत नाही.

मागच्या आठवड्यात गंमत म्हणून मी स्वतःवरच पैज लावली. आज दिवसभरात मी भरपूर व्यायाम करणार का नाही आणि कठोर आहार नियंत्रण करणार का नाही अशी ती पैज होती. मी स्वतःलाच 'माझा घोडा' करून घेतलं. मी दोन्ही गोष्टी नक्की करणार अशी स्वतःवरच पैज लावली. केल्यास दुसऱ्या दिवशी एक आईस्क्रीम मिळेल असं बक्षीस होतं आणि न केल्यास कान पकडून पस्तीस उठाबशा काढणे अशी शिक्षा होती.

... उठाबशा काढून अजून पाय दुखतायत. स्वतःला स्वतःचा घोडा करून घेणं नको रे बाबा पुन्हा कधी!

संपर्क : २१६४/४, राजहंस, सदाशिव पेठ,

सणस मैदानासमोर, पुणे ४११०३० भ्रमणध्वनी : ९८२२०३५६३७

ॐ ॐ ॐ

Unsung Heros गाऊ त्यांना आरती!

© शशीकिशोर दत्तात्रय भावे, पुणे.

१) धाकुलभट - वेतोशी घराण्यातील डॉ. प्रा. श्रीकृष्ण सखाराम भावे. (एम.ए., एल.एल.बी., पीएच.डी.)

यांचे वैशिष्ट्य म्हणजे यांनी संस्कृतमध्ये पीएच.डी. मिळविली ती जर्मनीतून, जर्मनीतील बॉन येथील संशोधनाकरिता प्रसिध्द असलेल्या (प्राच्य विद्या संशोधन विभाग) विद्यापीठातून. पीएच.डी.मिळविली ती ही पहिल्या वर्गात.

प्रा. श्रीकृष्ण सखाराम हे वेतोशी घराण्यातील सखाराम व्यंकटेश यांचे चिरंजीव. कुलवृत्तांतातील पहिल्या घराण्याचे मूळ पुरुष धाकुलभट यांचे ते अकरावे वंशज. यांचा जन्म १९०३ साली फेब्रुवारी रत्नागिरी नजिकच्या कोतवडे येथे त्यांच्या मातुलगृही झाला. बालपणी त्यांची प्रकृती अतिशय अशक्त होती. अभ्यासातील प्रगतीही यथातथा, पुढे पाठ तर मागे सपाट या तऱ्हेची होती. वडिलांच्या अकाली मृत्यूमुळे पुढील शिक्षणाची जबाबदारी त्यांचे चुलत बंधू दत्तात्रय काशिनाथ यांचेवर पडली. दत्तोपंत रेव्हेन्यु खात्यात नोकरीस होते. नोकरी निमित्त त्यांना वेंगुर्ले, मालवण इ. ठिकाणी बदलून जावे लागे. अर्थातच श्रीकृष्ण सखाराम यांचे शिक्षण दोन गावी झाले. मालवण हायस्कूलमधून सन १९२१ मध्ये ते मॅट्रिक्युलेशन परीक्षा उत्तीर्ण झाले. हायस्कूलमध्ये असताना मात्र त्यांची गणना हुषार विद्यार्थ्यांत होत असे.

मॅट्रिक झाल्यानंतर ते उच्च शिक्षण घेण्याकरिता मुंबईस आले. परीक्षेत नंबर पुष्कळ वर आलेला असल्यामुळे कॉलेजची स्कॉलरशिप त्यांस हमखास मिळण्यासारखी होतीच परंतु घरून मदत मिळणे शक्य नव्हते. यासाठी नादारी मिळणे आवश्यक होते. यासाठी मुंबईच्या एल्फिस्टन कॉलेजचे त्यावेळचे प्रिन्सिपल कॉव्हर्टन यांची त्यांनी भेट घेतली आणि आपली सांपत्तिक अडचण त्यांस निवेदन केली. श्रीकृष्णांची हुषारी पाहून कॉव्हर्टनसाहेबांनी त्यांना फीची माफी दिली आणि कॉलेजची चारही वर्षे त्यांस शिष्यवृत्ती मिळत राहिली. कॉलेजात असताना परीक्षेस नेमलेल्या विषयांचा अभ्यास आणि त्याकरिता आवश्यक असे इतर वाचन याखेरीज इतर पुष्कळ गोष्टींकडे त्यांचे लक्ष असे. कॉलेजच्या इंग्रजी व मराठी वादविवाद सभेत ते भाग घेत असत व त्यात यश मिळवीत. बी.ए.च्या परीक्षेत ते पहिल्या वर्गात पहिले आले आणि त्यांना 'भाऊ दाजी पारितोषिक' मिळाले. सन १९२५ ते १९२७ पर्यंत ते एल्फिस्टन कॉलेजचे फेलो होते.

सन १९२७ मध्ये संस्कृत आणि मराठी घेऊन ते उच्च वर्गात एम.ए. परीक्षा उत्तीर्ण झाले. संस्कृत विषयात पहिले येऊन त्यांना 'भगवानदास पुरुषोत्तमदास' स्कॉलरशिप मिळाली. संस्कृतमध्ये लिहिलेल्या शांकर वेदांताच्या उत्तरपत्रिकेत शेकडा ७५% गुण मिळवून त्यांना मानाचे 'झाला वेदांत प्राईज' मिळाले. १९२९ मध्ये त्यांना बडोदा कॉलेजमध्ये प्राध्यापकाची जागा मिळाली. एक वर्षभर मराठी शिकविल्यानंतर संस्कृतचे अध्यापन करण्याची संधीही त्यांना युनिव्हर्सिटी पोस्ट ग्रॅज्युएट कमिटीकडून मिळाली.

भावे कुलापुरते बोलावयाचे तर कुलवृत्तांत चाळताना लक्षात आले की भावे कुलातील ज्या व्यक्ती परिस्थितीने वा गरज वाटल्यामुळे तीनशे साडेतीनशे वर्षांपूर्वी कोकणातून मूलस्थान सोडून गेल्या (अर्थात बहुतेकांचे मूलस्थान कोकणच) त्यांचा अभ्युदय चांगल्या प्रकारे झालेला आहे. पश्चिम महाराष्ट्रात, मराठवाड्यात, विदर्भात तसेच महाराष्ट्राबाहेरही भावे मंडळी गेली. उदाहरणादाखल धाकुलभट (वेतोशी), (रामदुर्ग) त्याचप्रमाणे अडोम, मिरज - भंडारा, जून - बडोदे इत्यादींचा उल्लेख करता येईल. एक महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे भावे कुलातील ख्यातनाम व्यक्तींची आपल्याला चांगली माहिती आहे व आपणास त्या आदरणीय आहेतच. उदा. आचार्य विनोबा, विष्णुदास, पु.भा.(पुरुषोत्तम भास्कर) इ. पण या शिवाय बरेच जण असे आहेत की त्यांना प्रसिध्दीचे कोंदण म्हणावे तसे लाभले नाही. तरी पण ते *Unsung Hero* च आहेत. अशा काहींचा उल्लेख कुलवृत्तांतात आला आहे. पण तरीही काहींचा परिचय देण्याचे प्रस्तुत लेखात योजिले आहे. एक विनंतीवजा आवाहन करावयाचे आहे ते असे की प्रत्येक घराण्यात काही ना काही कर्तृत्ववान व्यक्ती होऊन गेल्या आहेत, त्यांची माहिती 'भावे-प्रयोग'च्या प्राजक्तमधून आल्यास त्यांचे स्मरण केल्यासारखे होईल. तेव्हा कुलबंधूंनी शक्यतर आपल्या कुलातील अशा व्यक्तींची माहिती दिल्यास फार उपयुक्त होईल, त्यांच्या कार्यकर्तृत्वावर अधिक प्रकाशझोत पडेल. या लेखापुरते बोलावचे झाल्यास कुलवृत्तांताच्या प्रसिध्द आवृत्या हाच सध्यातरी आपला आधार आहे.

सन १९३७ मध्ये त्यांना जर्मनीतील 'सर अलेक्झांडर फोन हुगबोल्ड' ही प्रसिध्द शिष्यवृत्ती त्यांना मिळाली. जर्मनीत कलोनजवळील बॉन विश्वविद्यालयात त्यांनी २ वर्षे संशोधनपूर्वक अभ्यास केला. 'यजुर्वेदाची पुनर्रचना' या विषयावर त्यांनी जर्मनभाषेत प्रबंध लिहिला. या प्रबंधाबद्दल बॉन युनिव्हर्सिटीने पहिल्या वर्गाची पीएच.डी. त्यांस बहाल केली. हा सन्मान संपादन करून शिवाय लोकशास्त्र या विषयाचाही त्यांनी अभ्यास केला. सन १९३९ मध्ये ते पुन्हा बडोदा येथे प्राध्यापकपदी विराजमान झाले.

'यजुर्वेदाची पुनर्रचना' या प्रबंधाशिवाय 'अश्वमेधाचे यजुर्मंत्र' या नावाचा स्वतंत्र ग्रंथ त्यांनी जर्मन भाषेत लिहिला. यजुर्वेदावरील जर्मन भाषेत लिहिलेला हा पहिलाच ग्रंथ होय. या ग्रंथाला जर्मन ग्रंथकार समितीकडून मदतही मिळाली.

बडोदा कॉलेजमधून निवृत्त झाल्यावर त्यांचे मुंबईस वास्तव्य होते. अखेरपर्यंत संस्कृत संशोधनावर कार्य चालू होते. संस्कृत विषयातील विद्यार्थ्यांना डॉक्टरेटचे अध्यापनही केले. त्याकाळी मराठी लघुनिबंध हा प्रकार लोकप्रिय होता व उत्तम लघुनिबंधकार म्हणूनही त्यांना प्रसिध्दी मिळाली. मराठी लघुनिबंधाची त्यांची दोन पुस्तके प्रसिध्द आहेत. १) पहिली उडी २) मला नाही पटत.

१३-१०-१९६८ या दिवशी त्यांचे निधन झाले. त्यांच्या पत्नी लीलाबाई या ही सुविद्य होत्या. १९३७ साली जर्मनीत जाऊन त्यांनी जर्मन भाषा डिप्लोमा मिळविला होता. मुटुर शुले या जर्मन संस्थेचा गृहकृत्य

शिक्षणाचा डिप्लोमाही त्यांनी मिळविला होता. पती समवेत माहीम मुंबई येथे त्यांचे वास्तव्य होते.

२) जून घराण्यातील व सातारच्या भावे सुपारीच्या संस्थापक कै. निर्मला जगन्नाथ भावे.

भावे कुलात ज्या काही महिला उद्योजिका आहेत त्यामध्ये श्रीमती निर्मला जगन्नाथ भावे यांचे नाव अग्रस्थानी घ्यावे लागेल. १९२० साली जन्मलेल्या निर्मलाताईंचे माहेर पाटणकरांकडील. त्यांच्या आई जुन्या परंपरेतल्या पण वडील काहीसे पुरोगामी विचारसरणीचे होते. मुलींनी शिक्षण घेऊन प्रगती करावी असे त्यांना वाटे. मॅट्रिकचे शिक्षण झाल्यावर निर्मलाताई मुंबईस आल्या व एस.टी.सी. झाल्या. काही वर्षे त्यांनी शिक्षिकेची नोकरीही केली. विशेष म्हणजे मुलांच्या शाळेतील त्या पहिल्या स्त्री शिक्षिका होत्या. १९४० मध्ये जगन्नाथ परशुराम भावे यांचेशी त्यांचा विवाह झाला. पती फॉरेस्ट ऑफिसमध्ये सर्वेअर होते, त्यामुळे त्यांची बदली होत असे. वरचेवर फिरतीची नोकरी आणि सतत बदलते ऋतुमान यामुळे जगन्नाथराव बऱ्याचदा आजारी असत. त्यामुळे काही काळ निर्मलाताईंनी अलिबागच्या हायस्कूलमध्ये नोकरी केली. संसाराच्या ओढग्रस्त स्थितीत अर्थार्जन करून संसार चालविणे आवश्यकच होते. त्यांना तीन अपत्ये होती. १९५३ मध्ये जगन्नाथरावांना मोठे दुखणे झाले. सिव्हिल सर्जन डॉ. नाडकर्णी व मैत्रिणींची निर्मलाताईंना खूप मदत झाली, तरीही जगन्नाथरावांना सक्तीची सेवानिवृत्ती घ्यावी लागली. आता घरची आर्थिक घडी पार विस्कटून गेली. एक मुलगा व दोन मुली असा वाढता संसार. आप्तेष्टांनी, हितचिंतकांनी खूप मदत केली तरी पण दैनंदिन खर्चाला ती कशी पुरणार! त्यातच धाकट्या मुलीला चालता येईना. एक नवीनच संकट उभे राहिले. वारंवार उद्धवणाऱ्या अडचणींमुळे नाही नाही ते विचार मनात येत व ते त्यांनी निग्रहाने बाजूस सारले.

आता संसार नीट सावरायचा तर जिद्दीने काही करणे आवश्यकच होते. नोकरी मिळणे सोपे नव्हते. शेवटी त्यांनी घरोघरी जाऊन पेपरमिंटच्या गोळ्या विकण्यास सुरुवात केली. मग हळूहळू श्रीखंड वड्या विक्री, उदबत्या विक्री, राजगिरा व तिळाच्या वड्या यांची विक्री असे निरनिराळे उद्योग सुरू केले. हळूहळू ग्राहकांची संख्या वाढू लागली व त्यांचा आत्मविश्वास वाढीला लागला. पुढे मग घरी कुटलेली मसाला सुपारी विकायला सुरुवात केली. या बाबतीत श्री. शेंडे यांजकडून त्यांना उत्तम सहाय्य लाभले. ते व्यवसाय कसा करावा या बाबत क्लास चालवून मार्गदर्शन करित असत. पॅकिंग कसे करावे, माल कुठून व किती आणावा या बाबतीत बहुमोल मार्गदर्शन निर्मलाताईंना मिळाले. त्यांचे हे ऋण लक्षात घेऊन त्या गुरुंना नियमित काही रक्कम पाठवीत असत. त्यांच्या व्यवसायात मुलेही त्यांना मदत करित असत. हळूहळू सुपारीचा व्यवसाय इतका वाढला की बाहेरगावाहूनही मागणीही येऊ लागली. आता लोक त्यांना सुपारीवाले भावे या नावाने ओळखू लागले. दुर्दैवाने जगन्नाथरावांचे १९७२ मध्ये निधन झाले. पुढे मुले मोठी झाली. धंद्याचा विस्तारही खूपच वाढला. आज संपूर्ण महाराष्ट्रात भावे सुपारी, भावे पाचक सुपारी इ. उत्पादने अतिशय लोकप्रिय आहेत. त्यांचे चिरंजीव प्रसाद व भगिनींनी हा व्यवसाय खूपच नावारूपाला आणला आहे.

प्रसाद भावे यांचा भावे मित्र मंडळावर फार लोभ होता व ते प्राजक्तसाठी शेवटपर्यंत लेखन करित असत. दुर्दैवाने अलीकडेच प्रसादरावांचे निधन झाले. पण त्यांची कन्या, जावई व नातू हा उद्योग पुढेही

उत्साहाने चालवीत आहेत.

निर्मलाताईंनी घरच्या अडचणींवर मात केली, प्रामाणिकपणा व सचोटी या भांडवलावर व्यवसायाचा उत्तम जम बसवला, सातान्यात स्वतःची वास्तू बांधली, चारधाम यात्रा केल्या व आयुष्यभर उपसलेल्या कष्टाचे चीज होऊन जीवन कृतार्थ झाले. आज त्यांच्या व्यवसायाची वार्षिक उलाढाल प्रचंड आहे. त्यांची मुले, नातवंडे उच्चशिक्षित असून त्यांची एक मुलगी प्रमोदिनी मेलबोर्न येथे वास्तव्यास आहे. सन १९८५ मध्ये त्यांना आदर्श माता म्हणून माईसाहेब पारखे पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले.

निर्मलाताईंचे जीवन सर्वांना विशेषतः भावे कुलातील सर्वांना स्फूर्तीदायक आहे यात शंकाच नाही.

२) अडोम घराण्यातील भंडारा शाखेतील स्वयंप्रेरणेने टेलिग्राफीत पांरगत झालेले कै. कृष्णाजीपंत मोरेश्वर भावे.

अडोम घराण्यातील भंडारा शाखेचे कृष्णाजीपंत मोरेश्वर भावे यांचे जीवन चरित्र स्फूर्तीदायक आहे यात शंका नाही. लहानपणीच कुटुंबपोषणाचा भार अंगावर पडल्यामुळे ज्ञानार्जनाचे कामात खूप अडथळे आले. कनिष्ठ प्रकारच्या नोकरीत जखडून रहावे लागले. तरीही आपल्या बुद्धिमत्ता, कर्तृत्व, चिकाटी या गुणांमुळे परिस्थितीवर मात करून कृष्णाजीपंतांनी यश मिळविले.

त्यांचा जन्म रत्नागिरी येथे १८७२ साली झाला. त्यांचे वडील मध्यप्रांतात शाळा मास्तर होते. त्यामुळे तिथेच त्यांचे शिक्षण झाले. १८८८ मध्ये ते मिडलस्कूल परीक्षा उत्तीर्ण झाले. याच सुमारास वडिलांचे आकस्मिक निधन झाल्यामुळे कुटुंबाची जबाबदारी त्यांचेवर आली व शिक्षण अर्धवट सोडून द्यावे लागले. अशाही परिस्थितीत त्यांनी रेल्वेच्या टेलिग्राफी वर्गात आपले नाव दाखल केले. एका वर्षांतर टेलिग्राफीची परीक्षा पास होऊन गोंदिया स्टेशनवर १८८९ मध्ये त्यांची सिग्नलर म्हणून नेमणूक झाली. या वेळी त्यांना अवघा १५ रु. इतका पगार होता. अंगचे हुषारीवर त्यांना लवकरच बढती मिळून १८९९ मध्ये ते डिस्ट्रिक्ट टेलिग्राफ इन्स्पेक्टर झाले आणि १९०२ मध्ये ते स्टेशन मास्तर झाले. तेरा वर्षात त्यांचा पगार १५ रुपयांवरून वाढून त्यांना १०० रु. मासिक पगार मिळू लागला. आपल्या कर्तृत्वाचे जोरावरच त्यांना हे शक्य झाले.

अशा प्रकारे नोकरीमध्ये स्वास्थ्य मिळून सुस्थिती प्राप्त होताच त्यांनी ज्ञानप्राप्तीची इच्छा धरली व इंग्रजी भाषेचा व्यासंग वाढविण्याचे त्यांचे मनाने घेतले, कारण त्यांच्या लक्षात आले की इंग्रजीत प्राविण्य मिळवल्याखेरीज प्रगती शक्य नाही. यासाठी त्यांनी जे मिळेल ते इंग्रजी साहित्य वाचण्याचा प्रघात ठेवला. इंग्रजीतील उत्तमोत्तम साहित्य, कादंबऱ्या, वर्तमानपत्रे जे मिळेल ते एकाग्रचित्ताने वाचण्याचा सपाटा त्यांनी चालू ठेवला. लवकरच त्यांची इतकी प्रगती झाली की वरिष्ठांकडे जाणारे रिपोर्ट ते उत्तम इंग्रजीत पाठवू लागले. वरिष्ठांचेही याकडे लक्ष वेधले व वरिष्ठांची कृष्णाजीपंतांवर मर्जी बसली. ते आपल्या दैनंदिन कामात हुषार, दक्ष, कार्यक्षम आणि निस्पृह होते. स्टेशनमास्तर व इतर नोकरांच्या चुका ते प्रांजलपणे वरिष्ठांच्या नजरेला आणून देत असत.

त्यांचा इंग्रजी वाङ्मयाचा व्यासंग सुरूच होता, यासाठी त्यांनी परदेशातून स्वखर्चाने साहित्य मागवून घेतले व वाचले. ते केवळ करमणूकीची पुस्तके अथवा कादंबऱ्या वाचित नसत तर आपल्या आवडीच्या व छंदाला उपयुक्त असे विद्युतशास्त्रावरील ग्रंथ त्यांनी

बारकाईने वाचले व स्वतःचे प्रयत्नाने त्यात प्राविण्य मिळवले. विशेष म्हणजे यासाठी ते कोणत्याही पाठशाळेत किंवा प्रयोगशाळेत गेले नाहीत तर स्वतःच प्रयोग करित व एकाग्रचित्ताने अभ्यास करित, प्रात्यक्षिके करित. लवकरच त्यांना विजेच्या दिव्यासारखे विद्युतशक्तीचे प्रयोगही करता येऊ लागले. सन १९०७ मध्ये गव्हर्नमेंट टेलिग्राफखात्याने प्रोत्साहन दिल्यामुळे टेलिग्राफखात्याची आणि टेलिग्राफची यंत्रे मिळवून त्या यंत्रांची रचना कशी असते याचा त्यांनी बारकाईने अभ्यास केला व लवकरच अशा यंत्रांची दुरूस्ती किंवा मोडताड झाल्यास अशी यंत्रे त्यांना सहज दुरूस्त करता येऊ लागली. रेल्वे स्टेशनवर लागणारी तार करण्याची यंत्रे सरकारी तारखात्याकडून भाड्याने घेऊन त्याबद्दल त्यांना दरसाल भाडे, दुरूस्ती व देखभालीचा खर्च म्हणून हजारो रुपये कंपनीला भरावे लागत. कृष्णाजीपंतांनी अधिकाऱ्यांना असे सुचविले की रेल्वेने सरकारकडून तार यंत्रे विकत घेऊन ती सर्व स्टेशनवर बसवावीत आणि दुरूस्तीची कामे आपल्या नोकरवर्गाकडून करून घ्यावीत. सध्या सरकारला देत असलेल्या रकमेच्या एक अष्टमांश खर्चात हे काम होईल आणि यंत्रे विकत घेण्याचा खर्च तीन वर्षात भरून येईल. रेल्वेने या सूचनेचा विचार सतत तीन वर्षे केला व अखेर ही सूचना मान्य केली आणि १९१० साली कृष्णाजीपंतांची बदली ट्रॅफिकखात्याकडून इलेक्ट्रिकखात्याकडे केली. त्यांच्या हाताखाली १०/१२ डिस्ट्रिक्ट इंजिनियर्स देण्यात आले. रेल्वेच्या सर्व स्टेशनांवर

स्वतःची टेलिग्राफ व टेलिफोन यंत्रे बसविण्याचे काम त्यांनी उत्तम रीतीने करून घेतले व अशा रीतीने रेल्वेची प्रतिवर्षी हजारो रुपयांची बचत होऊ लागली.

वरिष्ठांवर या सान्याचाच प्रभाव पडला होता. त्यामुळे त्यांचा पगार दरमहा रुपये ६०० इतका झाला.

विशेष म्हणजे सन १९१२ मध्ये बादशहा पंचम जॉर्ज हे दिल्लीहून कलकत्याला ज्या गाडीतून गेले त्या खास गाडीबरोबर टेलिग्राफतज्ज्ञ म्हणून जाण्याची जबाबदारीची व तितकीच बहुमानाची संधी त्यांना देण्यात आली.

त्यांना सार्वजनिक कामाची आवड होती व त्यात ते स्वतः भागही घेत. रेल्वेतून सेवानिवृत्त होईपर्यंत ते खरगपूर रेल्वे इन्स्टिट्यूट व तेथील महाराष्ट्र संस्थेचे अध्यक्ष होते. त्यांनी आपला मोठा ग्रंथसंग्रह १९२८ मध्ये कलकत्ता येथील महाराष्ट्र मंडळास दिला. सन १९३७ मध्ये त्यांचे निधन झाले.

एकलव्याप्रमाणे स्वतःच शिक्षण व स्वतःचे स्वतःच गुरु होऊन अलौकिक प्राविण्य मिळविणाऱ्या कृष्णाजीपंतांचे हे चरित्र अतिशय स्फूर्तीदायक आहे यात नवल ते काय!

अनेक दुर्मिळ गुणांची देणगी लाभलेल्या अशा या व्यक्तिमत्त्वांचा आम्हास अभिमान वाटतो.

संपर्क : प्लॉट नं ९, सरगम, नवकेतन सोसायटी, कोथरूड, पुणे ४११०३८ ❀ ❀ ❀
फोन : ०२०-२५४३७५९४ भ्रमणध्वनी : ७५५९४४५२१

फौजी सिनेमा

कै.डॉ.अरविंद दिनकर भावे.

फिल्ड एरीयात असताना आर्मीची मोबाईल सिनेमा युनिट त्या भागात फिरून आम्हा सैनिकांना थोडासा बदल आणि मनोरंजन म्हणून सिनेमा दाखवीत असतात. त्यावेळी फिल्म कोणती आहे ह्याला महत्त्व नसते पण सर्वांनी एक परेड म्हणून तिथे हजर राहणे आवश्यक असते. बहुतेक त्या मोबाईल सिनेमा युनिट जवळ १६ एम. एम.च्या जुन्या फिल्म असायच्या.

बहुतेक युनिटमध्ये असा सिनेमा बाहेर म्हणजे ओपन मैदानावर दाखवीत असत पण आमच्या आर्टीलरी युनिटमध्ये त्यावेळी टिनाचे शेड घातलेले एक सिनेमा थिएटर होते. त्या हॉलमध्ये आतल्या बाजूला छप्पराजवळ रांगेने बरीच रिकामी मडकी उलटी टांगलेली होती ती आवाज घुमू नये म्हणून असतात असे मी ऐकले होते. गारपीट झाली किंवा जोरात पाऊस आला म्हणजे हा सिनेमा बंद व्हायचा कारण कुणाला काही ऐकूच यायचे नाही.

एकदा असाच एक सिनेमा होता सर्व जवान रांगेने मांड्या घालून समोर बसले होते आणि मागे अधिकारी लोकांकरता खुर्च्या ठेवल्या होत्या.

तेवढ्यात आमच्या रेजिमेंटचा हवालदार मेजर येऊन जवानांना सूचना देतो की, 'सुनो भाईयो अभि अभि खबर मिली है की यह बहुतही हसी मजाक की फिल्म है और इस फिल्म में एक छोकरी बहुत फुदकती और नाचती है। उसको नाचने देना। कोई जवान हसेगा नहीं और हसते हसते लोटपोट होकर अपने बगल में बैठे जवान के पिठपर अपना हात नहीं थपथपायेगा और कोई भी जवान सिटी नहीं बजायेगा और अपनी कॅप हवा में नहीं उछालेगा। फिर चाहे लाईन में जाकर कितना भी शोर मचावे। लेकिन यहाँपर आज जनरल साहब आज सिनेमा देखने आयेंगे इसलिये आप लोग सभी ऐसेही बैठे रहेंगे। समझे क्यूंकी जनरल साहब आपके सबके पीछे

बैठकर देखते होंगे। इसमें किसीको कोई शक ?'

त्यावर एक जवान विचारतो की, 'सर लेकीन इस फिल्मका नाम क्या है?'

तो हवालदार मेजर जरा रागावूनच त्याला म्हणतो, 'अरे, कल तू दुशमन को भी उसका नाम पूछेगा क्या? और उसने यदी यासिन मलिक बताया तो क्या गोली नहीं चलायेगा? ऐसे बेफजूल सवाल पूछकर मेरा समय बरबाद मत करो। यहाँ तो जनरल साहबको भी इस फिल्मका नाम मालूम नहीं है। आर्मीमें फौजी सिनेमा याने एक किसमकी परेड होती है। यह कोई सिव्हिलका सिनेमा नहीं की जहां आप पान चबाते चबाते हुए बिबीका हात पकडकर झुमते हुए सिनेमा देखने जाते हो। इसलिये कोई भी जवान डिसिप्लिन के खिलाफ हरकत नहीं करेगा। आप सभी सिनेमा खतम होने तक ऐसेही बैठे रहेंगे। समझे?'

तेवढ्यात जी.ओ.सी.साहेब आले. सर्व जवान आणि अधिकारी सावधान पोझिशनमध्ये उभे राहिले आणि तो सिनेमा सुरू झाला.

त्या सिनेमात भरपूर विनोद होते. जी. ओ. सी. स्वतः खूप हसत होते. पण त्यांच्या लक्षात आलं की ह्या युनिटचे जवान मात्र चुपचाप बसले आहेत. म्हणून त्यांनी आमच्या युनिटच्या मुख्याधिकाऱ्यांना विचारले की, 'तुमच्या जवानांना सिनेमा समजत नाही का? कारण ते सगळे शांत बसले आहेत म्हणून मी विचारतो आहे.' त्या नंतर सी. ओ. नी हुकूम दिल्यावर मग काय साई सुक्यो सारखे सर्व जवानांनी प्रत्येक विनोदाला आपली संमती देण्यास आणि टोप्या फेकण्यास सुरुवात केली.

जी. ओ. सी. म्हणले, 'देखो अभी सिनेमा में कुछ जान आई.'

फौजी सिनेमात असे दडपण असते कारण तिथे सिनेमा ही देखील एक प्रकारची परेड असते.

नवी आव्हाने आणि नव्या दिशांना गवसणी घालणारे डॉ. अजिंक्य भावे.

© डॉ.शुभांगी प्रदीप भावे, मुंबई.

डॉ. अजिंक्य यशवंत भावे, पुणे, हे कृत्रिम बुद्धिमत्ता क्षेत्राशी संबंधित एक अधिकारी व्यक्ती आहेत. सनदी अधिकारी आणि डॉक्टरांच्या कुटुंबातील असूनही त्यांनी संगणक अभियंता होण्याचे ठरवले. मुंबई विद्यापीठातून बी. ई. ही पदवी घेताना त्यांना यंत्रमानवशास्त्र (रोबोटिक्स) आणि कृत्रिम बुद्धिमत्ता (AI) या विषयांनी भुरळ घातली. अमेरिकेतील सुप्रसिद्ध Carnegie Mellon University (CMU) मधून रोबोटिक्स ह्या मुख्य विषयातच M.S. पूर्ण केले व पुढे पीएच.डी. ही मिळवली. या सर्व अभ्यासात कंट्रोल सिस्टिम्स आणि स्वयंचलित मशीन्सवर मुख्य प्रकाशझोत होता. आवडीच्या क्षेत्रात संशोधन करायला मिळणे आणि त्यातच पुढे करियर घडणे ह्यामुळे ते नवनवी आव्हानं सहज पेलत आहेत.

गेली दहा वर्षे ते जगद्विख्यात कंपनी सिमेन्समध्ये ते काम करत आहेत. आपल्या मेहनतीच्या आणि बुद्धिमत्तेच्या जोरावर त्यांनी वयाच्या ४५ व्या वर्षीच उच्चपद मिळवले. सध्या ते भारतात डायरेक्टर, इंजिनियरिंग सर्व्हिसेस या महत्त्वाच्या पदाची जबाबदारी सांभाळत आहेत. इंजिनियर्सच्या ३ टीम्सचं काम त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली चालतं. कंपनीच्या ग्राहकांच्या गरजेनुसार विविध स्वयंचलित मशीन्सना कृत्रिम बुद्धिमत्ता प्रदान करण्याचं काम इथे केलं जातं.

आज ज्या क्षेत्राबद्दल सर्वांना कुतूहल आहे आणि ज्यात प्रगतीच्या अनेक शक्यता आहेत, नवे मार्ग चोखाळले जात आहेत, नव्या संधी उपलब्ध होत आहेत अशा यंत्र बुद्धिमत्ता (मशीन लर्निंग) या विषयात डॉ. अजिंक्य भावे यांची घोडदौड चालू आहे.

पूर्वीची मानव संचालित यंत्रं मागे पडली. त्यानंतर इलेक्ट्रॉनिक रिमोट कंट्रोल सिस्टिम्स आल्या. आता जग मशीन लर्निंग आणि कृत्रिम बुद्धिमत्ता असलेल्या यंत्रणेकडे वळले आहे. ही यंत्रे विचार करू शकतात आणि त्यानुसार निर्णय घेऊ शकतात.

रोबोटिक्स आणि कृत्रिम बुद्धिमत्ता यात संशोधन करताना त्यांच्या लक्षात आले की यातील संगणक प्रणाली (Program) अतिशय किचकट होत जाते. त्याऐवजी मशीन लर्निंग म्हणजे यंत्र बुद्धिमत्ता वापरली तर तेच काम सुलभ होऊ शकते.

मशीन लर्निंग हे एक प्रकारचं अल्गोरिदम आहे. सॉफ्टवेअरला ते चांगल्या प्रकारे चालविण्यात मदत करते. मशीन लर्निंगला पूर्वीची माहिती, उदाहरणे, आकडेवारी देऊन प्रशिक्षित करावे लागते. तो दिलेल्या माहितीनुसार समीकरणे बसवतो, आकृतिबंध शोधतो. एकदा का समीकरण शोधले की त्यात नवीन डेटा म्हणजे आत्ताचे आकडे घालून उत्तर मिळणे शक्य होते. जितका जास्त डेटा, तितके अचूक समीकरण आणि बिनचूक उत्तर. संख्याशास्त्रानुसार मोठा डेटा बेस असेल तर अंदाज अधिकाधिक खरे ठरतात.

आत्ताच्या काळात याचा उपयोग खूप प्रकारे केला जात आहे. बोटोचं ठसे अथवा चेहरा ओळखणारा प्रोग्रॅम लिहिला तर तो फारच किचकट होईल. त्याऐवजी याकरिता मग मशीन लर्निंगचा वापर केला जातो.

जगातील अनेक चेहऱ्यांचे बारकावे टिपले जातात आणि त्याचे साम्य अथवा वेगळेपण नवीन चेहऱ्याशी ताडले जाते. अल्गोरिदम त्या डेटाला मशीनपर्यंत पोहचवते. मशीन लर्निंगच्या साहाय्याने एक प्रोग्रॅम तयार केला जातो. त्याच्या साहाय्याने यासाठी बनविलेले विशेष मशीन, चेहरे ओळखण्याचे काम करते.

डॉ. अजिंक्य भावे यांनी एका मुलाखती दरम्यान सांगितलेल्या काही गोष्टी आपल्या तरुण वाचकांना आणि त्यांच्या पालकांना मार्गदर्शक ठरतील यात शंका नाही. त्यातील काही मुद्दे खालील प्रमाणे -

१. डॉ. अजिंक्य भावे म्हणतात की कृत्रिम बुद्धिमत्ता (Artificial Intelligence / AI) हा मोठा अभ्यास विषय आहे. यंत्र बुद्धिमत्ता (Machine Learning) हा त्याचा स्वतंत्र भाग आहे. कुठल्याही नवीन संगणकीय क्षेत्रास आजकाल AI म्हणतात. ते तितकेसे बरोबर नाही.

२. कृत्रिम बुद्धिमत्ता आणि त्यासाठी वापरले जाणारे न्यूरल नेटवर्क हे मानवी मेंदूच्या संरचनेवर पूर्णपणे आधारित आहे असे म्हणणे त्यांना तितकेसे पटत नाही. बुद्धिमत्ता म्हटले की साहजिकच मशीनची तुलना मानवी मेंदूशी केली जाते. मेंदूपासून निघणारे न्यूरॉन्सचे जाळे, त्यातून होणारे जलद संदेशवहन, तिथे घेतलेले निर्णय, निर्णयांची होणारी अंमलबजावणी हे सर्वोच्च क्षमतेने चालत असते. मेंदूतील एकेक न्यूरॉन जसा काही डीप न्यूरल नेटवर्कच आहे आणि प्रत्येक मानवी न्यूरॉन जशी काही एक गुंतागुंतीची समीकरणे सोडविणारी फॅक्टरी. आता डीप लर्निंगचा उपयोग मशीन लर्निंगमध्ये केला जातो.

डॉ. अजिंक्य भावे पुढे असं सांगतात की जसजसा प्रश्न किचकट होत जातो तसतसा त्याचा प्रोग्राम प्रचंड मोठा आणि किचकट होत जातो. जितक्या जास्त गोष्टींवर निर्णय अवलंबून असतील तितके प्रोग्रॅम लिहिणे अवघड होते. त्यासाठी लागणारी ऊर्जाही त्याच प्रमाणात वाढत जाते.

दिवसेंदिवस ती गरज वाढतच जाणार हे नक्की. उदाहरणार्थ GPT - 3 मॉडेलचा प्रोग्रॅम १७५ बिलियन डॉलरची खर्च अवलंबून आहे. जॉन व्हॉन न्युमनने म्हणून ठेवले आहे की चार गोष्टींवर अवलंबून केलेल्या प्रोग्रॅमने तो संपूर्ण हत्तीचा आभास निर्माण करू शकतो. पण जर पाच गोष्टी घेतल्या तर हत्तीची सोंड फिरवण्याचा आभास निर्माण करू शकतो. त्यामुळे नैसर्गिक गोष्टींच्या जितक्या जवळ कृत्रिम गोष्ट आणायचा आपण प्रयत्न करू तितका तो प्रोग्रॅम अती क्लिष्ट होण्याचा धोका निर्माण होतो. आपण कृत्रिम जगासाठी नैसर्गिक वस्तूसारख्या मॉडेलची कल्पना करतो. असे मॉडेल स्वतः बुद्धिमान नसतात तर ते दिलेली माहिती वापरून त्यात वस्तुस्थिती बसवण्याचा प्रयत्न करतात.

मशीन लर्निंग मध्ये काम करणाऱ्या सर्वांनी हे लक्षात ठेवले पाहिजे की जसजसा प्रश्न आणि त्यातील माहिती प्रचंड आणि गुंतागुंतीची होऊ लागते, तसतसे प्रश्न सोडवले जाणे कठीण होते. प्रश्न सोडविल्याचा नुसताच आभास तयार होतो. त्यामुळे मॉडेल निवडताना ते त्यातून नैसर्गिक गोष्टींच्या जवळ जाणारे असावे. मोठ्या मॉडेलपेक्षा हवे तेवढेच मोठे पण काम फत्ते करणारे

मॉडेल निवडावे.

३. डॉ. अजिंक्य भावे पुढे एक अत्यंत वेगळा मुद्दा मांडतात. ते म्हणतात की सध्या तरी माणसासारखा विचार करू शकणारी कृत्रिम बुद्धिमत्ता असलेली मशीन तयार करणे शक्य नाही. कारण नैसर्गिक बुद्धिमत्ता आपण जेव्हा म्हणतो तेव्हा तिच्या जोडीला प्राण आणि जाणवा ह्या मूलभूत प्रेरणा असतात. तिथे जिवंतपणा असतो आणि त्याच जोडीला जिवंत राहण्याची सर्वात महत्त्वाची मोठी दुर्दम्य इच्छाशक्ती असते. म्हणूनच त्यांच्या मते जोपर्यंत मशीनला मृत्यूचे भय समजत नाही तोपर्यंत मशीन जिवंत राहण्यासाठी आपण होऊन धडपड करणार नाही. संकटात सापडल्यावर स्वतः प्रोग्रॅममध्ये बदल करणार नाही. त्यांच्या मते, कृत्रिम बुद्धिमत्तेमध्ये जोपर्यंत मृत्यूचे भय निर्माण होत नाही तोपर्यंत त्यातून जीव वाचवणारी प्रक्रिया आपोआप सुरू होणे शक्य नाही.

काही लोकांच्या मते शिक्षा किंवा प्रलोभनं दाखवून मशीनच्या वागण्यामध्ये हळूहळू उत्क्रांती घडवावी. पण असे प्रोग्रॅम म्हणजे मशीनने आपण स्वतः धोके ओळखणे आणि त्यावर जीव वाचविण्यासाठी योग्य ते उपाय योजणे नव्हे. जीवन अबाधित राहण्यासाठी लागणारी बुद्धिमत्ता हा मोठा कूट प्रश्न आहे. लहानात लहान जीवांमध्येही ही प्रेरणा जन्मजातच असते. अवघड गणिती समीकरणात ही मूलभूत प्रेरणा बसविणे सध्या तरी अशक्य वाटते. फक्त डीप लर्निंगच्या माध्यमातून आपण जगण्याची फार फार तर नकल करू शकू. अस्सल हातात गवसणे कठीण आहे.

४. डिजिटल ट्रिन्स हा विचार सध्या जोर धरून आहे. त्याबद्दल डॉ. अजिंक्य भावे म्हणतात की आम्ही या विषयात बरीच आर्थिक गुंतवणूक केली आहे. सिम्युलेशन पेक्षा डिजिटल ट्रिन्समध्ये खूप जास्त डेटा वापरून खरेपणाच्या अधिक जवळ जाण्याचा प्रयत्न होतो. कोणत्याही इंडस्ट्रीच्या डिजिटल ट्रिनवर तुम्ही प्रत्यक्ष प्रयोग करू शकता. इंजिनिरिंगच्या प्रत्येक क्षेत्रात असे डिजिटल ट्रिन निर्माण होऊ शकतात आणि ट्रिनवर सुधारणा करून त्यातून होणारे फायदे आणि नुकसान तपासले जाऊ शकते. एकदा ते

झाले की प्रत्यक्षात इंडस्ट्रीमध्ये अमलात आणता येते. या क्षेत्रात काम करण्याच्या भरपूर संधी उपलब्ध आहेत.

५. AI ला स्नेक ऑईल (औषध म्हणून विकले जाणारे पण खरे औषध नसणारे, किंवा फसवे) म्हटले जाते. यावर मत मांडताना डॉ. अजिंक्य भावे म्हणाले, या क्षेत्राबद्दल विशेष माहिती नसलेल्या लोकांकडून असे विधान होते. जे लोक AI क्षेत्रात काम करत आहेत ते कृत्रिम बुद्धिमत्तेला हर मर्ज की एक दवा अशा स्वरूपात बघतच नाहीत. समोरच्या समस्येचा पूर्ण विचार करून जर त्यावर मशीन लर्निंग हाच उपाय असेल तरच तो सुचवला जातो. सिमेन्स ही इंजिनिरिंग कंपनी असल्यामुळे आम्ही AI प्रथम नाही तर AI च्या मदतीने उत्तर शोधतो. प्रत्यक्ष मशीनशी संबंधित उत्तरे शोधली जातात. उत्पादकता वाढविण्यास आवश्यक असेल तरच पारंपरिक पद्धतीऐवजी मशीन लर्निंग सुचविले जाते.

६. कृत्रिम आणि यंत्र बुद्धिमत्ता या विषयात पुढील प्रगती कोणत्या दिशेने होईल? या प्रश्नावर डॉ. अजिंक्य भावे म्हणतात, सतत नवीन तंत्रज्ञान येत असते. त्यांच्या मते मशीन लर्निंग आणि डिजिटल ट्रिन्सचा एकत्र विचार वाढेल. सिम्युलेशन टेक्निकमध्येही भरीव सुधारणा त्यांना अपेक्षित आहे. डिजिटल ट्रिन्स वापरून मशीनला आणखी प्रशिक्षित करता येईल.

७. दुसरे क्षेत्र म्हणजे ज्यात मशीन लर्निंगचे मॉडेल सोप्या रूपात उपलब्ध करून देणे. कृत्रिम बुद्धिमत्ता कशी काम करते हे शिकवणे त्यामुळे सोपे जाईल. फक्त स्वयंचलित वाहने बनविणे एवढेच उद्दिष्ट न राहता इतरही कंपन्यांना अनेक विषयात AI उपयोगी होऊ शकेल.

अर्थातच मॉडेलस लहान करायची म्हणजे त्याची विश्वासाहता कमी करायची असा होत नाही. सुचविलेले डिजिटल मॉडेल प्रत्यक्ष तशाच पद्धतीने काम करणारे असले पाहिजे. सोपे परंतु परिपूर्ण मॉडेल बनविणे हीच खरी कसोटी आहे.

भविष्यात अनेक संधी उपलब्ध करून देणारा हा विषय कठीण आहे. पण या मुलाखतीमुळे तो समजायला मदत झाली असेल असे मला वाटते.

डॉ. अजिंक्य भावे नवीन पिढीला मार्गदर्शन करायला नेहमीच उत्सुक असतात. त्यांचा ई-मेल ajinkyaybhave@gmail.com हा आहे.

संपर्क : फ्लॉट नं ११०३, बिल्डिंग ५ ए, न्यु म्हाडा कॉलनी, अंधेरी (प.)
मुंबई ४०००५३ भ्रमणध्वनी ७७१८८२८६३२ E-Mail : spbhave@yahoo.co.in

सहवेदना

मिलिंद वासुदेव भावे यांचे शनिवार, दि. १८ जून २०२२ या दिवशी चारधामयात्रेवर असताना बद्दीनाथ येथे निधन झाले. त्यांचा जन्म ०७-०६-१९५८ ला भुसावळ येथे झाला होता. बी.कॉमचे शिक्षण झाल्यावर त्यांनी सेंट्रल बँक ऑफ इंडियामध्ये नोकरी केली. नोकरीच्या निमित्ताने ते नंदुरबार, भुसावळ, दीपनगर, वरणगाव येथे होते. असिस्टंट मॅनेजर पदावरून त्यांनी स्वेच्छानिवृत्ती घेतली होती. ३१-०१-१९८६ ला त्यांचा विवाह अंजली केशव साठे, ग्वाल्हेर यांचोशी झाला. त्यांचे पश्चात पत्नी अंजली, मनाली व अमृता या दोन मुली व जावई आहेत. निवृत्तीनंतर २०१८ साली ते सोलापूरला स्थानांतरित झाले होते. अत्यंत साधी रहाणी, वक्तशीर, शिस्तप्रिय, मनमिळावू व्यक्ती अशी त्यांची ओळख होती.

त्यांच्या आत्म्याला सद्गती लाभो हीच ईश्वर वरणी प्रार्थना.

साभार कृतज्ञता

१) राजेश शशिकांत भावे, मुंबई यांनी कै. शशिकांत व्ही. भावे आणि सुजाता शशिकांत भावे यांचे स्मरणार्थ वीस हजार रुपयांची २) डॉ. सौ. शुभांगी प्रदीप भावे, मुंबई यांनी त्यांचे सासरे कै. श्रीरंग विनायक भावे यांच्या जन्मशताब्दी निमित्त दहा हजार रुपयांची देणगी भावे मित्र मंडळाच्या भावे शिक्षण निधीस दिली आहे.

तसेच नितीन परशुराम भावे, जामनगर यांनी सहा हजार रुपयांची स्वनिधीस देणगी दिली आहे.

भावे मित्र मंडळ त्यांचे अतिशय आभारी आहे.

काही चवदार खाद्यपदार्थ

© स्मिता चिंतामणी भावे, ठाणे.

तांदूळ रव्याची खांडवी.

साहित्य – एक वाटी तांदुळाचा रवा. (तांदूळ धुऊन वाळवून मध्यम जाड रवा करा) एक वाटी ओल्या नारळाचा चव, पाऊण वाटी गूळ, मीठ, पाव वाटी साखर, वेलची पूड, एक चमचा तूप, एक इंच आले किसून, दीड वाटी पाणी/उसाचा रस.

कृती – रवा मंद आचेवर ३/४ मिनिटे भाजून घेणे. नंतर एका पातेल्यात वरील प्रमाणात पाणी/रस घ्या व त्यात एक चमचा तूप, गूळ आणि साखर, अर्धी वाटी नारळाचा चव घाला. किसलेले आले, चवीनुसार मीठ घालावे. मध्यम आचेवर उकळी येवू द्यावी, गॅस मंद करून त्यात हळूहळू रवा घालत ढवळत राहावे. १५/२० सेकंद झाकण ठेवा व झाकण काढून परत ढवळा. पुन्हा झाकण १५/२० सेकंद ठेवून साधारण शिऱ्यापेक्षा चांगले घट्ट शिजवा व गॅस बंद करा. तूप लावून ताट किंवा ट्रे तयार ठेवा.

दोन मिनिटांनी हे मिश्रण ताटात वडीप्रमाणे थापावे. त्यावर उरलेला नारळाचा चव, वेलची पूड घालून मोठ्या वड्या कापाव्या. खांडवीच्या वड्या तयार.

टीप – खांडवीसाठी पाण्याऐवजी उसाचा रस घेणार असाल तर साखर घेऊ नये. तसेच गुळाचे प्रमाण देखील चवीनुसार अॅडजेस्ट करावे.

मेथी मुठीया

साहित्य – पाव वाटी बारीक चिरलेली ताजी मेथी/सुकी कसुरी मेथी, दोन वाट्या भरून बेसन पीठ, अर्धी वाटी तांदूळ पीठ, एक चमचा तीळ, एक चमचा लाल मिरची पावडर, मीठ, तेल.

कृती – बेसन आणि तांदूळ पीठ, चवीनुसार मीठ, लाल तिखट पावडर, तीळ व मेथी असे सर्व एकत्र करावे. आता त्यात एक टेबल स्पून साधे तेल घालावे आणि मिक्स करावे. त्यात पाणी घालून घट्ट कणकेप्रमाणे भिजवावे.

त्याचे साधारण दीड इंचाचे लांबट गोळे करावे आणि मंद आचेवर सोनेरी ब्राऊन होई पर्यंत तळावे. मेथी मुठीया तयार.

संपर्क : ए २/३०५, सहयोग कॉम्प्लेक्स, टिकुजिनी वाडी रोड, ॥ ॥ ॥ मानपाडा, ठाणे ४००६१० भ्रमणध्वनी : ७३०४१०२८८८

विठ्ठल महिमा

© अमृत नंदकुमार भावे, ठाणे.

चला पंढरीला

विठ्ठलाया नमितो तुजला ॥६॥

संत सज्जनांचे हे माहेर

संतजन देती विठ्ठलाला भक्तीचा आहेर ॥

मना तोषवी हे विठ्ठलनाम

कसे होईल माझे त्याच्याविना काम ॥

कैवल्यमुक्तीची कवाडे उघडती विठ्ठलायाच्या रम्य पंढरीत

माझे मन रममाण होई विठ्ठलाच्या अत्यानंदात ॥

अशी ही पंढरी पुंडलिकाची चंद्रभागातिरी पावन झाली
आणि बघता बघता ही पंढरी वैकुंठात अवतीर्ण झाली ॥

संपर्क : अ/१३, विश्वजीत सोसायटी, सावरकर मार्ग,
तीन पेट्रोलपंपाजवळ, ठाणे ४००६०२ भ्रमणध्वनी : ९९२००१६०७०

Mrs. Dhanvanti Jayavant Bhawe, Pune.

Already a basket ball player since her childhood, was a National basket ball player at a very young age. But she stopped going to court after marriage. She started playing her beloved sport again after a gap of nearly 27 years. She started practicing, along with her regular household routine and her job as a school teacher just a year and half ago. After winning the state championship, she represented Maharashtra in

the 4th masters Nationals held at Trivandrum, Kerala. She participated in 3 age group categories 40+, 45+, 50+. She played 5 matches back to back within 3 days and her medal tally was 50+ gold medal, 45+ silver medal, 40+ bronze medal.

All this was possible only because of the strong support from her family members and of course the blessings and good wishes of all her well wishers.

Congratulations From Bhave Mitra Mandal.

आवाहन

सर्व भावे कुलबंधू, भगिनी आणि माहेरवाशिणींना विनंती की, त्यांनी आपल्या कुटुंबियांपैकी कोणाचेही विशेष प्राविण्य, सत्कार, गौरव, वाढदिवस अथवा महत्त्वाच्या पदावर नियुक्ती इत्यादी प्रकारची कोणतीही महत्त्वाची घटना त्या प्रसंगाच्या फोटोसह bhave1956@gmail.com या मेलवर पाठवावी, किंवा अभय शंकर भावे यांना ९४२२३०६०३३ या भ्रमणध्वनीवर Whats App वर पाठवावी म्हणजे त्याचे वृत्त पुढील अंकात समाविष्ट करता येईल. अशा वृत्तांमुळे आपल्या आनंदात सर्वच भावे कुलबंधू, भगिनी व माहेरवाशिणींना सहभागी होता येईल.

‘भावे-प्रयोग’ हा प्राजक्तचा अंक सर्व भाव्यांना व माहेरवाशिणींना कोणतीही वर्गणी न घेता पाठवला जातो. अंक पाठविण्याचा संमेलनाची वर्गणी, आजीव सदस्यत्व किंवा स्वनिधीला दिलेली रक्कम याचेशी कोणताही संबंध नाही याची सर्वांनी नोंद घ्यावी. म्हणजेच आपण सदस्यत्व, स्वनिधीची रक्कम द्यावीच, पण ‘भावे-प्रयोग’ हा प्राजक्तचा अंक आला नाही तरी जरूर कळवावे. अंक शिल्लक असल्यास नक्की पाठविला जाईल. आपला बदललेला पत्ता, फोन नंबर व मेल अॅड्रेस खाली दिलेल्या पत्त्यावर पाठवावा किंवा फोनवर कळवावा, म्हणजे सर्व मेलिंग लिस्टमध्ये तो अद्ययावत होईल. ‘भावे-प्रयोग’ या भावे मित्र मंडळाच्या प्राजक्तच्या अंकासाठी साहित्यही या पत्त्यावर पाठवावे. **भावे मित्र मंडळ, १२४४, आपटे रोड, डेक्कन जिमखाना, पुणे ४११००४.**

भावे मित्र मंडळ, एक परिवाराचा सदस्यत्व आणि स्वनिधीचा उपक्रम.

'भावे मित्र मंडळ-एक परिवार' ही संस्था २००६ मध्ये नोंदणीकृत झाली असून संस्थेचे सदस्य होण्यासाठी १८ वर्षांवरील सर्व कौशिक गोत्री चित्पावन भाव्यांनी मंडळाचे सदस्यत्व स्विकारणे असे आवाहन भावे मित्र मंडळाकडून वेळोवेळी केलेले आहे. याला प्रतिसाद म्हणून अनेकांनी अगदी लहानग्या मुलांसह सदस्यत्व स्विकारले आहे. डिसेंबर २०१८ मध्ये उज्जैनला झालेल्या संमेलनातील निर्णयामुळे सदस्यत्वाची रक्कम आता एक हजार रुपये झाली आहे.

जुलै, २००८ मध्ये झालेल्या भावे मित्र मंडळाच्या कार्यकारिणीच्या बैठकीत भावे मित्र मंडळाचे कार्य पुढे नेण्यासाठी संस्थेचे सदस्य वाढविणे व स्वनिधी वाढविण्याबाबत खालील निर्णय झाले. १) शिक्षण व तत्सम सहकार्य, २) व्यावसायिक सहकार्य/ व्यवसायाकरिता कमी व्याजदरात भांडवल पुरविणे ३) वैद्यकीय कारणांसाठी सहकार्य, मोठ्या शस्त्रक्रियेसाठी मदत (परत बोलीच्या तत्वावर) ४) आपत्कालीन सहकार्य अशा कारणांसाठी आणि भावे मित्र मंडळाच्या कार्यालयीन व्यवस्थापनासाठी स्वनिधी जमवावा असे ठरले. प्रत्येक कमावत्या व्यक्तीने रु. ५०००/- स्वनिधीसाठी द्यावेत असे आवाहन केले गेले. यापेक्षा अधिक रक्कम दिल्यास स्वागतच आहे असेही आवाहन कार्यकारिणीने केले होते. त्यानुसार अनेकांनी स्वनिधीसाठी भरघोस निधी देऊन चांगला प्रतिसाद दिला. अनेकांनी एक रकमी रु. ५०००/- देण्यास असमर्थता दर्शवल्याने रक्कम हप्त्याने स्विकारण्याचीही योजना समोर आली.

भावे मित्र मंडळाचे अध्यक्ष, श्रीवर्धन वामन भावे यांनी प्रत्येक भावे कुटुंबाकडून रु. १०००/- (रु. एक हजार फक्त) वार्षिक वर्गणी दरवर्षी घ्यावी असा प्रस्ताव ठेवला. या प्रस्तावाला अभय शंकर भावे यांनी अनुमोदन दिले. कुलबंधूंचे उपलब्ध असलेले संपर्क पाहता तीन हजारांपेक्षा अधिक कमावत्या व्यक्ती आहेत. या आवाहनास मान देऊन अनेकांनी सदस्यत्व स्विकारले आहे, तसेच स्वनिधीही दिलेला आहे.

आपणही सदस्यत्वाची रक्कम रुपये एक हजार व वार्षिक वर्गणी रुपये एक हजार देऊ शकता किंवा खाली दिलेल्या बँक अकाउंटमध्ये रक्कम ट्रान्सफर करावी अशी विनंती आहे.

बँकेचे डिटेलस याप्रमाणे आहेत. **Bank Name - IDBI Bank, Branch - Deccan Gymkhana, Pune. Account Name - Bhave Mitra Mandal, Saving A/C Number - 50210010010723, IFSC - IBKL0000502. रक्कम ट्रान्सफर केल्यावर अभय शंकर भावे यांना ९४२२३०६०३३ या क्रमांकावर किंवा bhave1956@gmail.com या मेलवर संपूर्ण नाव व पत्यासह कळवावे म्हणजे पावती मेलने पाठवता येईल.**

भावे मित्र मंडळाचा एक उपक्रम - भावे शिक्षण निधी

भावे मित्र मंडळाच्या बैठकीत शिक्षण निधीच्या वाढीसंबंधी काय करता येईल याबाबत नेहमीच विचार विनिमय चालू असतो.

पहिला कुलवृत्तांत सन १९४० मध्ये प्रकाशित झाला. त्यानिमित्ताने जो निधी शिल्लक उरला होता, त्या रकमेचा विनियोग कसा करावा या कल्पनेतून भावे शिक्षण निधीचा विचार पुढे आला. अनेक कुलबंधूंचे पाठिंब्याने 'भावे शिक्षण निधी'ची स्थापना झाली. जवळजवळ सत्तर वर्षे हे कार्य पहिला कुलवृत्तांतकर्ते गोविंद वासुदेव भावे व त्यांचे सहकारी, पुढे त्यांचे चिरंजीव मधुसूदन गोविंद भावे यांनी चालवले. भावे मित्र मंडळाची स्थापना झाल्यावर २००८ साली भावे शिक्षण निधी भावे मित्र मंडळात समाविष्ट झाला. त्यानंतर कामास थोडा वेग आला. आता मंडळाच्या द्वैमासिकातून दरवर्षी निवेदन दिले जाते व भावे कुलोत्पन्न गुणवान विद्यार्थ्यांना पुरस्कार, गरजू विद्यार्थ्यांना शिष्यवृत्ती दिली जाते. असे असले तरी अजून मोठ्या प्रमाणात या निधीमध्ये भर पडल्यास, वाढत्या महागाईच्या काळात वाढलेल्या शिक्षण खर्चाची तोंडमिळवणी करणे शक्य होईल.

भावे शिक्षण निधीतून आजवर अनेक विद्यार्थ्यांना मदत मिळाली आहे. ही मदत 'फूल ना फुलाची पाकळी' अशा स्वरूपाची आहे हे मान्य केले तरी विद्यार्थ्यांना त्या त्या वेळी जी मदत झाली आहे त्याबाबत

अनेकांना कृतज्ञता वाटते व ते स्वाभाविकही आहे. ही मदत थोडी असली तरी आपल्या कुलाने प्रेमाने व आपुलकीने दिलेला तो प्रोत्साहनपर आशिर्वाद आहे ही भावना अनेक कुलबंधूंनी बोलताना लक्षात आली.

ही भावना लक्षात घेता ज्या भावे कुल बंधू भगिनींना अशी मदत अल्पस्वल्पही का असेना, मिळाली आहे त्यांचेसाठी विनंती वजा आवाहन करित आहोत की आता जे कुलबंधू आर्थिकदृष्ट्या स्थिरावले आहेत त्यांनी 'भावे शिक्षण निधी'स सहाय्य करून हा निधी वाढवण्याचे कामी पुढाकार घ्यावा. एक कल्पना अशी आहे की प्रत्येकाने दरवर्षीची योजना निश्चित करून तशी रक्कम तयार ठेवून ही रक्कम 'भावे शिक्षण निधी'स देणगीचे स्वरूपात द्यावी. आपल्या वाढदिवसाच्या निमित्ताने, लग्नाच्या वाढदिवसाच्या निमित्ताने किंवा भावे मित्र मंडळाच्या वार्षिक स्नेहसंमेलनाच्या निमित्तानेही अशी योजना आपणास तयार करता येईल.

अर्थात ज्यांनी विद्यार्थीदशेत या निधीतून काही सहाय्य घेतलेले नाही अशांनीही शिक्षण निधीस सहाय्य करण्यासाठी हे निवेदन आहे हे सांगणे नकोच. 'थेंबे थेंबे तळे साचे' या उक्तीप्रमाणे हा निधी वाढीला लागेल असा विश्वास वाटतो. सर्वांनी मनावर घेतले तर हे काम सोपे होईल. 'केल्याने होत आहे रे ! आधी केलेचि पाहिजे !' अधिक काय लिहावे!

अध्यक्ष, भावे मित्र मंडळ

शिक्षण निधीच्या देणगीची रक्कम आपल्याला बँकेच्या खात्यात डायरेक्ट जमा करता येईल. त्याचा तपशील खाली दिला आहे.

Bank Name - Janata Sahakari Bank, Branch - Karve Road, Pune., Account Name - Bhave Mitra Mandal (Ek Pariwar) A/C Bhav Shikshan Nidhi, Saving - A/C Number - 007220100038846, IFSC Code - JSBP0000007

रक्कम ट्रान्सफर केल्यावर परशुराम भावे (९४०३५१६८७५) किंवा अभय भावे (९४२२३०६०३३) यांना कळविणे आवश्यक आहे.

Know the Time and Play

© राधा रवीश भावे, पुणे.

मी - नमस्कार मिस्टर आणि मिसेस दाते! तुम्ही अर्णवचे आई-बाबा ना? तुमचे दोघांचे मनापासून स्वागत आहे. मी तुमचीच वाट बघत होते. या ना..या..बसा प्लीज.

अविनाश आणि अवनी दाते - हाय राधा, आपली मीटिंग संपायला किती वेळ लागेल? कारण मला वर्क फ्रॉम होम आहे... पण अविनाश आज जायचंय बहुतेक ऑफिसला.

मी - ओह येस, नक्कीच. आपण लगेचच बोलायला सुरुवात करूयात. साधारणपणे ह्या मीटिंगसना १ तास वेळ पुरेसा असतो; त्यानंतर आपल्याला असं जर वाटलं की अजूनही बोलायचं राहिलं आहे; तर आपण आपल्या दोघांच्या वेळेनुसार परत भेटू शकू. ओके देन, सध्या तुमची परवानगी असल्यास आपण मीटिंग चालू करूयात?

अवनी - ओके मग चालेल. राधा मला सांग, एवढ्या छोट्या मुलांना काऊंसेलिंग कसं काय करणार? त्यांना त्याचा अर्थ थोडी ना समजणारे?!

मी - 'अहो' म्हणू का 'ए अवनी' चालेल?

अवनी - अहो नको, आम्हाला दोघांना तू 'ए' म्हणलीस तर जास्त चालेल.

मी - ग्रेट! तर अवनी, तुझ्या प्रश्नांचं उत्तर 'हो' असं आहे. अर्णवच्या वयाच्या मुलांसाठी काऊंसेलिंग आणि थेरपी असं दोन्ही करता येतं. अर्थात वेगवेगळ्या थेरपीज आहेत. उदा. प्ले थेरपी, आर्ट थेरपी, बिहेवियरल थेरपी.

अविनाश - अर्णवला काऊंसेलिंगची गरज आहे असं तुला खरंच वाटतंय का? आणि नेमकं काय बोलणारेस तू त्याच्याशी?

मी - चांगला प्रश्न विचारलास. अर्णवसाठी आपण प्ले थेरपी करूयात आणि जास्तीतजास्त बोलणं-ऐकणं हे आपल्या तिघांमध्ये करूयात.

अविनाश - हम्म, इंटरेस्टिंग! पण अर्णव अगदीच नॉर्मल मुलगा आहे. हा आता जरा इमोशनल झाला आहे, हट्ट करतो, रडतो. तुझं ऑब्झर्व्हेशन काय आहे?

अवनी - आम्हाला सुद्धा काऊंसेलिंग? पण तशी आमच्यात भांडणं, वाद काहीच नाहीयेत गं राधा! काऊंसेलिंग कशासाठी? म्हणजे 'Dont take me wrong but I am Confused!'

मी - अगदी बरोबर. तुम्हाला दोघांना आपल्या ह्या भेटीचं टेन्शन आलेलं दिसतंय बहुतेक; सो लेट मी फर्स्ट हेल्प यू विथ दॅट! इन फॅक्ट, खूप बरं झालं की आज आपण एकमेकांशी मोकळेपणानी बोलतो आहोत. मला नेमकं हेच तर म्हणायचं आहे. आपण थोडं बोलूयात आणि ह्या सगळ्याची बॅकग्राऊंड समजून घ्यायचा प्रयत्न करू. एखाद्या व्यक्ती बरोबर, विशेषतः लहान मुलांबरोबर काम करत असताना आपल्याला खूप वेगवेगळे मुद्दे लक्षात घ्यावे लागतात. जसे की त्यांच्या कुटुंबातील व्यक्ती, त्यांचा सगळ्यांचा संपूर्ण दिनक्रम - अगदी सकाळी उठण्याच्या वेळेपासून रात्री झोपेपर्यंतच्या सगळ्या वेळा-सवयी, जीवनशैली, त्यांच्या आवडी-निवडी, त्यांचे भावनिक प्रतिसाद, विचार, वर्तन वगैरे वगैरे.. कोणतीही व्यक्ती/लहान मूल ह्या सगळ्याचा सखोल अभ्यास करणं अत्यावश्यक

असतं. आता तुम्ही मला म्हणाल की ह्या सगळ्याची माहिती दिल्यावर आमचं काम झालं. वेगळा वेळ देऊन काऊंसेलिंग कशासाठी? तर मी असं म्हणून की, ह्या सगळ्या माहितीची देवाण-घेवाण हा एक अनुभव असतो, एक प्रवास असतो. ह्या भेटींमध्ये आपण खूप वेगवेगळ्या विषयांवर बोलतो. खूप वेळेला असंही होतं की फक्त बोलून, मन मोकळं करून एकदम हलकं वाटतं. बोलत असतानाच आपल्या प्रश्नांची उत्तरं आपसुक मिळून जातात. आपल्या मनाच्या आतलं ऐकून घेणारी आणि त्याबद्दल कसलाही पूर्वग्रह नसलेली एक व्यक्ती आहे, ही कल्पनासुद्धा हळुवारपणे उत्तम काम करून जाते. 'काऊंसेलिंग' ही एक शास्त्रीय प्रक्रिया असते. ह्यामध्ये 'केवळ मी बोलणार आणि तुम्ही ऐकणार' असं होत नाही; परंतु ह्या उलट होणं अगदीच शक्य आहे कारण बऱ्याच वेळेस ५०% काम हे अत्यंत लक्षपूर्वक आणि चांगल्या पद्धतीने ऐकून होतं. आता इथे हे समजून घेणं महत्वाचं आहे की हे ऐकणं म्हणजे फक्त ऐकणं नव्हे तर 'जे बोललं जातं त्याचबरोबर जे बोललं जात नाही ते सुद्धा जाणून घेणं असं आहे.' आपल्या संभाषणातून मिळणाऱ्या माहितीची त्यातील चांगले मुद्दे समजून घ्यायला मदत होते. तसंच ह्या सगळ्याचा विपर्यास होऊ न देता, कुठेही फारसा धक्का न लागू देता जिथे जिथे बदल करणं आवश्यक आहे ते करण्यासाठी आपल्याला काऊंसेलिंगची मदत होते. सगळ्यात महत्वाचा मुद्दा असा आहे की काऊंसेलिंगची गरज आणि मदत आपल्याला प्रत्येकाला होऊ शकते, होते. मी नेहमी म्हणते तेच परत एकदा म्हणून; जसं आपलं शरीर आजारी पडतं त्याचप्रमाणे आपलं मन देखील आजारी पडतं. दुर्दैवाने ह्याबद्दल अजूनही खूप न्यूनगंड बाळगला जातो. वास्तविक असं होण्याचं कारण नाही. आपल्या विचारसरणीमध्ये हा बदल व्हायला कदाचित थोडा आणखी वेळ लागेल पण तो बदल होईल हे नक्की! असो..तर आपलं एरवी नॉर्मल असणारं मन आजारी पडतं आणि म्हणूनच त्याच वेळेस योग्य उपचार करणं महत्वाचं ठरतं. तुमची 'काऊंसेलर' म्हणून तुम्ही दिलेल्या ह्या सगळ्या माहितीचा परिपूर्ण अभ्यास करणं, गरज असेल तिथे तुम्हाला अभ्यास करायला देणं, बदल सुचवणं, ते बदल आचरणात आणताना होणाऱ्या उलाढालींमध्ये सातत्याने तुमच्या बरोबर असणं, नवीन सिस्टिम राबवताना अनुभवायला मिळणाऱ्या भावनांच्या व्यवस्थापनेमध्ये तुमची मदत करणं अशी माझी भूमिका असते. अगदी तुमच्या IT च्या भाषेत सांगायचं झालं तर आपल्याला करंट सिस्टिममधले बस शोधून काढायचे आहेत. ते सापडल्यावर त्यांना काढून टाकायचं आणि सिस्टिम अपग्रेड करायची. त्या अपग्रेडेशनसाठी नवीन सॉफ्टवेअर आणि त्याचं डिकोडिंग शिकून घ्यायचं. एकदा सिस्टिम व्यवस्थित रन झाली की गरज पडेल तशी अपग्रेड करत राहायचं. माझी भूमिका त्या सॉफ्टवेअर डीकोडरची आहे.

अविनाश - ओह, हे खरंच खूप जास्त इंटरेस्टिंग आणि विचार करायला लावणारं आहे. ही डिकोड करायची कल्पना आवडली खूप! ब्रिलियंट!

अवनी - हो ना! फारच इंटरेस्टिंग आहे गं! आमच्या घरात म्हणशील तर आम्ही तिघं, माझे सासू-सासरे, माझी नणंद आणि तिची १४ वर्षांची मुलगी असे सगळे राहतो. ग्राऊंड फ्लोअर आणि वरचा मजला असं मिळून आम्ही राहतो. आमचं एकमेकांबरोबर व्यवस्थित बोलणं-वागणं-राहणं

आहे. आणि ऍज यू नो, थोडे वाद होणं, भांडणं होणं तर ऑब्जिव्हियस आहे. आणि अगं आमच्याकडे नेहमी भांडण करायला सुद्धा वेळ नसतो. आमचं दोघांचं ऑफिस असतं आणि अर्णवचा दिवस शाळा, घर आणि संध्याकाळी बिल्डिंगमध्ये जरावेळ खेळ असाच असतो. बाकी इतक्या माणसांबरोबर अर्णव असल्यामुळे त्याचे भरपूर लाड होतात. त्यामुळे तो बऱ्यापैकी अटेन्शन सीकिंग झाला आहे. विशेषतः लॉकडाऊन चालू झाल्यापासून जास्ती हट्टी, चिडचिडा आणि इमोशनल झाला आहे. मोकळेपणानी बोलत नाही. मूळात त्याचा स्वभाव खूप गप्पा मारायचा आहे पण आमच्या इथे त्याच्या वयाची फारशी मुलं नाहीयेत; त्यामुळे तो सध्या जरा एकलकोंडा झाला आहे. आम्ही खूप प्रयत्न केले त्याच्याशी बोलायचे. ४-५ दिवस सगळं नॉर्मलला येतं पण नंतर परत पहिले पाडे पंचावन्न. ह्यात काऊन्सेलिंग करून तो काहीच बोलला नाही तर काय उपयोग होणार त्याला ?

मी - खूपच चांगली आणि खूप महत्त्वाची माहिती दिलीस तू! लॉकडाऊनच्या काळात सगळ्यात कॉम्प्रमाइज कोणाचं झालं असेल ना, तर ही आपली छोटी मंडळी आहेत. आपल्याला सगळ्यांना त्रास झाला; पण आपल्याला निदान समजत होतं की आपल्याला का बरं घरीच थांबावं लागणार आहे, बाहेर का जाता येणार नाही? पण ह्या आपल्या छोट्या मंडळींचं सगळं जग अचानक इतकं मर्यादित/संकुचित झालं की त्याचा अर्थ लावणं त्यांना शक्य झालं नाही. अगदी घरीच का थांबायचं? इथपासून बाहेर जायची वेळ आलीच तरीही मास्क लावल्याशिवाय का जायचं नाही? इथपर्यंत सगळंच खूप आव्हानात्मक होतं. अर्थात लॉकडाऊन आणि त्याचे आपल्याला झालेले फायदे तोटे ह्यावर बोलायला लागलो तर आपल्याला वेळ नाही पुरणार; त्यामुळे 'let me come straight to the point'. तुम्ही दोघांनी मला अर्णवचं जे वर्णन सांगितलं ते अगदी बरोबर आहे. माझं देखील हेच ऑब्झर्वेशन आहे. ह्याच बरोबर मला असंही जाणवलं की तो खूप एकटा एकटा राहायला लागला आहे, त्याच्या मित्र-मैत्रिणींबरोबर फारसा मिसळत नाही, पटकन रडतो, घाबरतो, जवळ येऊन थांबतो, माझा हात घट्ट धरून ठेवतो. कधी कधी त्याला खूप बोलायचं असतं पण भीतीमुळे तो बोलू शकत नाही, वेळेवर शब्द सापडत नाहीत. हे सगळंच आता सौम्य स्वरूपाचं आहे आणि म्हणूनच आपण आताच त्याची मदत करायला हवी; त्याच्यावर योग्य उपचार करायला हवे. तुमची दोघांची हरकत नसेल तर आपण अर्णवला 'प्ले थेरपी' देऊयात.

अविनाश - 'प्ले थेरपी' म्हणजे नक्की काय करावं लागेल आपल्याला? आपल्याला काही इन्व्हेस्टमेंट करावी लागेल का? कोण करेल थेरपी? डेफिनेटली be assured की जे काही करावं लागेल ते करायची तयारी आहे आमची! पण ह्या थेरपी सेशनमध्ये तू अर्णव बरोबर असशील का? कारण त्याला तुझ्याबरोबर बराच कंफर्ट आहे. त्याच्या बोलण्यात बऱ्याच वेळेस तुझा उल्लेख असतो. तू ह्या सेशनमध्ये त्याच्या बरोबर थांबू शकलीस तर खरंच खूप मदत होईल.

मी - ओह, अर्णवला माझ्याबरोबर कंफर्टेबल वाटतं हे ऐकून मला खूप बरं वाटलं. थँक यू! मी एक सर्टिफाइड 'प्ले थेरपीस्ट' आहे. त्याला थेरपी मीच देईन आणि ती सगळी सेशनस इथेच - आपल्या क्लिनिकमध्ये होतील. 'प्ले थेरपी' म्हणजे खेळाच्या माध्यमातून संवाद साधून केला जाणारा उपचार. ह्यात खेळाचे वेगवेगळे प्रकार असतात आणि मुलांच्या मनाच्या अवस्थेनुसार - आवश्यकतेनुसार त्याची रूपरेषा ठरविली जाते.

प्रत्येक थेरपी सेशन हा एक अनुभव असतो आणि व्यक्तीनुसार तो बदलतो. 'प्ले/खेळ' हा आपल्या सगळ्यांच्या मनाच्या अत्यंत जवळचा आणि लाडका प्रांत असल्यामुळे ही थेरपी अतिशय उत्तम काम करते. विशेषतः लहान मुलांच्या बाबतीत त्यांच्या भावना समजून घेण्यासाठी, व्यक्त करण्यासाठी, त्यांना बोलतं करण्यासाठी आणि वागण्यातील बदल करण्यासाठी प्ले थेरपी खूप मोठी मदत करते. ते म्हणतात ना की नुसतं शेजारी किंवा समोर बसून माणूस समजत नाही, तितका त्याच्या बरोबरच्या १ तासाच्या खेळण्यामधून समजतो. ह्यामध्ये प्रामुख्याने सेन्सरी एक्सपोजर (sand, water, clay, various textures, aromas, visualizations, sounds etc.) पपेट्स, स्टोरी टेलिंग, डॉल्स, सॉफ्ट टॉईज, रोल-प्ले, आर्ट-क्राफ्ट इ. तंत्रांचा समावेश होतो. प्रत्येक सेशन साधारण (३०-४५ मिनिटे) इतक्या वेळाचं असतं. ह्यासाठी तुम्हाला कोणतीही वेगळी आर्थिक किंवा जागेची इन्व्हेस्टमेंट करावी लागणार नाही; परंतु त्याला सातत्याने इथे सेशनसाठी घेऊन येणे, आपली काऊन्सेलिंग सेशनस रेग्युलरली करणे आणि होमवर्क करणे असं सगळं नक्कीच करावं लागेल. त्या पेक्षा सुद्धा मी म्हणून, की 'करावं लागेल' ह्यापेक्षा तुम्ही स्वतःच्या मनापासून केलेलं जास्त उपयोगी ठरेल. ह्याची सगळ्यात जास्त मदत अर्णवला होईल आणि पर्यायाने तुम्हाला सुद्धा. आणखी एक महत्त्वाचा मुद्दा म्हणजे ह्या सेशनस अंतर्गत एकमेकांशी बोलली गेलेली सगळी माहिती, सगळ्या गोष्टी ह्या गोपनीय राखल्या जातात, त्यामुळे त्याची काळजी अजिबात करू नका. But always remember "Timing matters the most and therefore one should never miss it!"

अविनाश - येस, टोटली! तू हे सगळं इतकं तपशिलात जाऊन सांगितलंस त्याबद्दल मनापासून धन्यवाद! आम्हाला बरीच clarity आलीय आता. Actually Radha, आम्हाला ह्या भेटी अजून करायला आवडतील; नाही का अवनी?

अवनी - येस... आम्हाला नक्की आवडेल पुढच्या आठवड्यात परत भेटायला; आणि टाईमिंगचं म्हणशील तर मी अगदी १००% सहमत आहे तुझ्या बरोबर. थँक यू सो मच!

मी - Superb! यु बोथ आर मोस्ट वेलकम! आपण पुढच्या आठवड्यात सोमवारी संध्याकाळी ६. ३० वाजता भेटूयात.

अविनाश आणि अवनी - हो आम्हाला चालेल.

मी - चालेल, मी दिलेला होमवर्क करून या नक्की. गुडबाय!

अविनाश आणि अवनी - हो, हो नक्की करतो होमवर्क. गुडबाय राधा!

संपर्क : बी ३०२, आर. के. प्राईड, गुरूगणेशनगर जवळ,

डी.पी. रोड, कोथरूड, पुणे ४११०३८

भ्रमणध्वनी : ९४२३५७६६३५

ॐ ॐ ॐ

डॉ.कु.ऐश्वर्या चिंतामणी भावे, ठाणे,
हिने मणिपाल युनिव्हर्सिटी, मंगलोर येथून
नुकतीच मास्टर्स इन फिजीयोथेरपीची पदवी
८०% गुण मिळवून प्राप्त केली आहे.

**भावे मित्र मंडळातर्फे
तिचे हार्दिक अभिनंदन!!!**

थर्मामीटरचा शोध लावणारे शास्त्रज्ञ डॅनियल गॅब्रिएल फॅरेनहाइट

वृत्तसेवा, पुणे - मानवी शरीराचे तापमान मोजणाऱ्या तापमानदर्शकाचा (थर्मामीटर) शोध शास्त्रज्ञ डॅनियल गॅब्रिएल फॅरेनहाइट यांनी लावला. रुग्णाचे आजारातील कारण शोधताना शरीरातील हा महत्त्वाचा घटक आहे. त्यांचा जन्म पोलंडमधील डॅन्झिग (Danzig -Gdansk) येथे एका जर्मन व्यापारी कुटुंबात २४ मे १६८६ रोजी झाला. त्यांचे प्राथमिक शिक्षण तेथेच झाले. वयाच्या १५ व्या वर्षी ते कुटुंबाबरोबर डच प्रजासत्ताकमध्ये रहाण्यास गेले. त्यांनी नेदरलँड्स जर्मनी व इंग्लंड येथे भौतिकशास्त्राचे शिक्षण घेतले. वर्ष १७०१ मध्ये त्यांचे वडील अकस्मात निधन पावल्यामुळे ते अॅम्स्टरडॅम येथे व्यावसायिक प्रशिक्षणासाठी गेले. तथापी, फॅरेनहाइटच्या नैसर्गिक विज्ञानातील गोडीमुळे त्यांना त्या क्षेत्रात अभ्यास आणि प्रयोग करण्यास प्रवृत्त केले. १७०७ नंतर त्यांनी वैज्ञानिक उपकरणांचे उत्पादन करणाऱ्या इतर कारखानदारांच्या तंत्रांचे व शास्त्रज्ञांच्या कार्यांचे निरीक्षण केले. वर्ष १७१७ मध्ये, फॅरेनहाइट हेगमध्ये ग्लासब्लोअर म्हणून स्थायिक झाले, तेथे त्यांनी बॅरोमीटर, अल्टिमीटर आणि थर्मामीटर बनविण्यास सुरवात केली. वर्ष १७१७ मध्ये त्यांनी अॅम्स्टरडॅम येथे वातावरणासंबंधी वैज्ञानिक उपकरणे तयार करण्याचा स्वतःचा कारखाना काढला आणि डच विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाच्या सुवर्णयुगातील ते एक उल्लेखनीय व्यक्ती म्हणून ओळखले जाऊ लागले. वर्ष १७१८ मध्ये त्यांनी अॅम्स्टरडॅममध्ये रसायनशास्त्रात व्याख्यान दिले. १७२४ मध्ये त्यांनी इंग्लंडला भेट दिली आणि त्याच वर्षी ते रॉयल सोसायटीचे फेलो म्हणून निवडले गेले.

वायू आणि द्रवपदार्थांचा उपयोग करून तापमापी यंत्र बनविण्याचे असंख्य प्रयोग गॅलिलिओ पासून न्यूटन पर्यंत अनेक शास्त्रज्ञांनी केले होते. १७१९ ते १७२४ या पाच वर्षांचे कालावधीत डॅनियल फॅरेनहाइट यांनीही तापमापकावर प्रयोग केले. सुरवातीस फॅरेनहाइट यांनी काचेच्या नळीत अल्कोहोल वापरून आपल्या प्रयोगाला सुरवात केली, त्यात अपेक्षित असे यश न आल्याने मग त्यांनी पारा वापरून प्रयोग सुरू केले. प्रयत्नास यश येऊन एक सुटसुटीत तापमापक शोधून काढले. पाण्याचा बर्फ होणे, वाफ होणे, मानवाच्या शरीराचे तापमान या गोष्टी अचूकपणे नोंदवित असल्याची खात्री पटल्यावर फॅरेनहाइट यांनी त्या तापमापकाला आपले नाव देऊन प्रयोग जगासमोर

आणला. त्यांनी संशोधन करताना योजिलेल्या तापक्रमात सुरवातीचा बिंदू वितळणाऱ्या बर्फाचा घेतला होता व दुसरा बिंदू निरोगी मानवी शरीराचे तापमान हा होता.

फॅरेनहाइट यांच्या शोधामुळे थर्मोमिटराच्या इतिहासात (तापमान मोजण्याच्या पद्धतीशी संबंधित भौतिकशास्त्राची शाखा) क्रांतीची सुरवात झाली. १७ व्या शतकाच्या सुरवातीपासून इलेक्ट्रॉनिक युगाच्या सुरवातीपर्यंत, पारा-इन-ग्लास थर्मामीटर हे आतापर्यंत शोधलेल्या सर्वात विश्वासार्ह आणि अचूक थर्मामीटर ठरले.

फॅरेनहाइटच्या १७२४ चे नोंदीनुसार त्याने तापमानाच्या तीन स्थिर बिंदूंचा संदर्भ देऊन त्याचे प्रमाण निश्चित केले. बर्फ, पाणी आणि मीठ (अमोनियम क्लोराईड किंवा समुद्रातील मीठ) यांचे थंड मिश्रण तयार करून आणि समतोल तापमानापर्यंत युटेक्टिक प्रणालीची प्रतीक्षा करून सर्वात कमी तापमान गाठले गेले. त्यानंतर थर्मामीटर मिश्रणात ठेवण्यात आला आणि थर्मामीटरमधील द्रव त्याच्या सर्वात खालच्या बिंदूपर्यंत खाली येऊ दिला. तेथील थर्मामीटरचे रीडिंग 0AmoF असे घेतले होते. पृष्ठभागावर बर्फ तयार होत असताना स्थिर पाण्यात ठेवल्यावर थर्मामीटरचे वाचन म्हणून दुसरा संदर्भ बिंदू निवडला गेला. हे 30 AmoF म्हणून नियुक्त केले गेले. 90 AmoF म्हणून घेतलेला तिसरा कॅलिब्रेशन पॉइंट, जेव्हा इन्स्ट्रुमेंट हाताखाली किंवा तोंडात ठेवला जातो तेव्हा थर्मामीटरचे वाचन म्हणून निवडले जाते.

फॅरेनहाइटने ही कल्पना सुचवली की या तापमानाच्या प्रमाणात पारा ३०० अंशांच्या आसपास उकळतो. इतरांनी केलेल्या कामावरून असे दिसून आले की पाणी त्याच्या अतिशीत बिंदूपेक्षा १८० अंशांवर उकळते. फॅरेनहाइट स्केल नंतर फ्रीझिंग-टू-बॉइलिंग अंतराल अचूकपणे १८० अंश करण्यासाठी पुन्हा परिभाषित केले गेले, सोयीस्कर मूल्य १८० ही एक उच्च संमिश्र संख्या आहे, याचा अर्थ ती अनेक अपूर्णाकांमध्ये समान रीतीने विभाज्य आहे. स्केलच्या पुनर्व्याख्यामुळेच आज सामान्य सरासरी शरीराचे तापमान ९८.६ अंश मानले जाते, तर फॅरेनहाइटच्या मूळ प्रमाणात ते ९६ अंश होते.

१६ सप्टेंबर १७३६ रोजी त्यांचे हेग येथे निधन झाले.

महत्त्वाची वैधानिक सूचना - 'भावे-प्रयोग' या अंकात प्रसिद्ध झालेल्या साहित्याचे सर्व लेखनाधिकार त्या त्या लेखकांकडे आहेत. या अंकातील साहित्य अन्यत्र प्रकाशित करण्यापूर्वी त्या त्या लेखकांकडून पूर्वपरवानगी घेणे बंधनकारक आहे. - संपादक.

संपादक मंडळ : अभय शंकर भावे, संपादक
शशिकिशोर दत्तात्रेय भावे, पर्शराम गोविंद भावे,
उदय नारायण भावे, शिल्पा मंदार भावे. (सल्लागार)

 प्राजक्त

'प्राजक्त' हे सायंदिनिक मुद्रक, प्रकाशक व मालक श्री. प्रफुल्ल गणेश डबीर यांनी प्रज्ञा प्रिंटिंग प्रेस, २८७ 'डी' वॉर्ड, कसबा गेट-गंगावेश रोड कोल्हापूर-४१६००२ येथे छापून प्राजक्त कार्यालय, २८७ 'डी' वॉर्ड, कसबा गेट-गंगावेश रोड, कोल्हापूर-४१६००२ येथून प्रसिध्द केले.

संपादक : प्रफुल्ल डबीर. फोन : 0231-2540427

email - prajakaweekly@gmail.com

RNI NO. : M-6 (1457) / 70-RNI

Reg. No. KLR 136/21-23 Posted in Kolhapur RMS